

חיים טל

סנינה
הלו

פרקי
חיים
נזס. 6

מאזנה ירון

אמיה
רוזנצקי

ויחצית רבא

ישכאל גיבן

בצא אפיכיון קבול חצוב 1993

יהודית פרחי

(ליכטינגר)

ילידת סטוטגרט, גרמניה 1918

אבא ואמא נולדו בגליציה, בטרנבוב, שנחשבה עיר ואם בישראל, עיר ציונית ידועה. גליציה היתה שיכת לאוסטרו-הונגריה. היתה השפעה גדולה לשפה הגרמנית והשפה בה דברו ההורים היתה גרמנית. הם ידעו יידיש אבל ביניהם דברו גרמנית. אבא גדל בבית דתי ולמד בישיבה כמה שנים... אבל הסקרנות שלו לא ידעה גבול והוא תוך לימוד הגיע למסקנות אחרות. הוא גם בפגש עם משפחות חילוניות.

בגיל 15 - 14 הוריד אבא את הפאות ומאז הוא היה אנטי-דתי. לא סתם חילוני, אלא במפורש, אנטי-דתי. בגיל 17 - 16 הוא עזב את הבית ונסע לוינה לחפש דרך לעלות ארצה. אביו של אבא פגש אותו והודיע לו על ניתוק יחסים אתו לאחר שיצא לתרבות רעה!

ב-1909 הוא הגיע ארצה והתחיל מיד לעבוד. היה קשור עם תנועת העבודה. אבא עבד בביצות כברה, בנהלל, בדגניה, הסתובב בארץ ועבד בעבודות שונות. אבל הוא היה רזה, כהיר עור ושער והוא מאד סבל מהשמש ומהעבודה הקשה. היה גם חולה קדחת, היו לו הרבה התקפות והיה לו קשה להתגבר. שהה בארץ כחמש שנים. בשלב מסוים הגיע לו אחד הרופאים לעזוב את הארץ לתקופת מה. הוא חזר לוינה ומוינה הוא נסע לברלין. זה היה עדיין לפני מלחמת העולם הראשונה. בברלין התרכזו רבים מהיהדות המתקדמת - אינטלקטואלים מאוסטריה. שם הוא בפגש עם אמא,

לאבא היה ברור שהוא לא ישאר בגרמניה ושיחזור ארצה ברגע שיבריא. בינתיים הביא לגרמניה את אחיו והם התכוונו לעלות. מלחמת העולם הראשונה פרצה. אבא היה כבר נשוי ועל מנת שאמא תסכים לעלות ארצה היה צריך להוציא אותה מהמשפחה. הוא לקח אותה לעיר אחרת (וגם האח שלה) והם נסעו לדרום גרמניה. הם נדדו הרבה, מכרו בשווקים סידקית, היו לו פרנסות שונות - בין היתר קונדוקטור ברכבת. ב-1914 נולדה אחותי רות וב-1918 בולדתי אני בשטוטגרט. אבא עשה את כל ההכנות לקראת העליה ארצה והדוד שלי נסע למקום שבו התרכזו חלוצים שהתכוונו לעליה בהולנד. ב-1919 דודי הצליח להגיע ארצה לפנינו וב-1920 עלינו ארצה. הגענו למקום ששם גר דודי על יד בנימינה: חאן ערבי בין הפרדסים.

שם גרנו עם דודי, ענד רונקים ומשפחה אחת, התנאים היו קשים מאד, הגשם דלף לתוך הבית; גידלנו שם ירקות וניסינו איכשהו להתקיים. הם היו מובילים את הירקות לשוק בחיפה, אבא היה יוצא לבד בלילה, בעגלה, דרך כפרים ערביים. כל הלילה היה נוסע וחוזר למחרת בצהרים.

היינו במקום הזה קרוב לשנתיים ושם נולד רפאל אחי. גם זה סיפור שמתאים לאותם הימים: אבא נסע עם אמא בעגלה לזכרון. מכל הטלטולים בדרך היא לא הספיקה להכנס לבית היולדות וילדה בפתח בית היולדות - בעגלה.

לאחר שרפאל נולד החליטו הורי להצטרף לקבוצת "חפצי-בה". באותה תקופה התחילו להגיע ארצה חברים מ"בלאו-וייס", ביניהם משפחות עם ילדים. לפי דעתי זו אחת העליות המענינות שהגיעו ארצה. אלו היו משפחות מבוססות שהגיעו רק בגלל השקפת עולמים, ממש ציונות סוציאליסטית, היו ביניהם פרופסורים, רופאה וכו'. הקבוצה שכנה אז ליד חדרה ועברה למקומה הנוכחי כאשר קבוץ בית אלפא עלה להתישבות. בשלב זה הצטרפנו אליהם. אז גרו באהלים ובצריפים שהצבא הטורקי השאיר. זאת היתה קבוצה יהודית ומאוד מענינת אבל היו שם הרבה זרמים רעיוניים. בינתיים גדלו הילדים והחליטו להקים בית ספר משותף עם בית אלפא. למדתי בבית הספר הזה מספר שנים. זאת היתה חברת הילדים הראשונה בארץ. הגיעו אליה ילדים ממשפחות הרוסות, (כמו למשל, יגאל מוסינזון) הגיעו גם ילדים נוספים מהארץ (למשל משפחת שוחט הגיעה מכפר-גלעדי לזמן מה). גם משפחת זייד היתה שם תקופת מסוימת. הגיעו גם יתומים ממזרח אירופה. חברת הילדים הזאת עברה משברים רבים בגלל חלוקי הדעות בין חברי חפצי בה וחברי בית אלפא.

בתקופה ההיא נסע אבא מספר פעמים לגרמניה, כי היתה לו שם משפחה והקבוצה שלחה אותו להכרזה לאחר שהרבה פעמים היה חולה. אולי אזכיר כאן גם איך נולדה רחל כשהיינו עוד בחפצי-בה. אבא לקח את אמא בעגלה רתומה לשלשה זוגות פרדות (היה חורף, ינואר) לבית החולים שהיה בעין חרוד למטה (מעין חרוד, היום). בכדי לבקר את אמא היינו צריכים לנסוע לאורך הגלבוץ בשביל, בבוץ נוראי. צריך היה לעבור דרך הג'לוד (נחל) והגשרים עליו, שהיו מקרשים. הביקורים אצל אמא, בעגלות ובבוץ היו כמו בתמונות של מסעי המהגרים באמריקה - עגלות מכוסות בבריזנטים.

לאחר מספר שנים, בגלל החיכוכים הרבים שהיו בין הקומוניסטים והציונים בקבוצה, וגם מסיבות בריאות, החליט אבא שלא נוכל להשאר שם.

עברנו לתל אביב:

באחד השלבים, כאשר כמעט ולא היו רופאים בארץ הציעו האחיות של אמא, שהיא תבוא לגרמניה לטפל בשיניים שלה. זה היה לפני עלות היטלר לשלטון. רחל היתה אז ממש קטנה, אולי בת שנתיים. אמא נסעה לגרמניה לחצי שנה עם רפאל ורחל. אז גרנו בחדר אחד במקום שהיום דיזנגוף צנטר וגם חבר של אבא גר אתנו. היו מחוסרי עבודה. המצב בארץ היה קשה מאוד. רות ואני למדנו בבית ספר לילדי עובדים. כשאמא חזרה עברנו דירה. בכלל, נדדנו הרבה מאוד. אני חושבת שכל הלישוב נדד כל שנה ב"מוחרם". היינו לא היו קלים. בשלב מסוים, חברים מחפצי-בה הציעו שאמא והילדים יבואו אליהם לנוח קצת עד שאבא יסתדר בעבודה. וכך עשינו. זה היה במשבר של 1928.

לפני המאורעות של 1929 חזרו רות, אמא ורחל לתל אביב. כי אבא החליט שרות מוכרחה להתחיל ללמוד באופן מסודר. רפי ואני נשארנו בחפצי-בה עד אשר ההורים יסתדרו קצת בעיר. בינתיים פרצו המאורעות והבידואים של בית שאן עלו על בית אלפא. החליטו לפנות את הילדים והעבירו אותנו ל"גבע" בעגלות ושיכנו אותנו בעליה של רפת. בלילה הציתו הערבים את ערימות הקש וכל הלילה בער. אז העבירו אותנו לבתי הילדים כי חששו שהרפת תעלה באש. למחרת החליטו שאת הילדים היותר גדולים יחלקו בין הבתים של כפר יחזקאל, והילדים הקטנים ישארו בבתי של גבע. כך נשאר רפי בגבע ואני בכפר יחזקאל. זה די קרוב וביקרתי אותו לעתים קרובות. הוא פחד מאוד להשאר שם לבדו.

המאורעות ארכו שבוע ימים. כאשר כולם חזרו לבית אלפא (שם למדנו בחברת הילדים) חזרנו אני, ורפי לתל אביב. גרנו אז ברחוב אחד העם. על ידנו גר שלונסקי ומשפחתו של זאב חבצלת. ממש לא היו יותר בתים. זה האיזור של אחד העם - שיינקין. כל האיזור של בית הבימה היה חולות. אבא קיבל עבודה בתור שליח של קרן הקיימת וקרן היסוד. הוא נסע לפולין ואחר כך לרומניה. בתקופה זאת התאוששנו מבחינה כלכלית. אמא קבלה בארץ את המשכורת של אבא ואבא קיבל שם את כל ההוצאות. לאמא היה די קשה להיות לבד במשך שנתיים עם 4 ילדים.

??? מתי התחיל הקשר שלכם עם התנועה?

יהודית באחת הפעמים שאבא חזר ארצה הוא פגש בארץ חברים שהיו ב"השומר הצעיר" בחו"ל ואז עלה הרעיון להקים את התנועה בארץ, בערך ב-1930. רפאל הצטרף לתנועה לפני, כשהיה אולי בן תשע, יחד עם זאב חבצלת, שגר על ידנו. מהתקופה הזאת ישנם היום בקבוץ רק עמנואל, ירדנה ואני. בירו ז"ל בא יותר מאוחר, ואחר כך גם אברהם ויזל ז"ל. אבא כנראה קשר קשרים עם השומר הצעיר בזמן השליחות שלו בחו"ל. הוא היה קבאי בדעותיו אבל קיים יחסי ידידות עם אנשים מחוגים שונים. אצלנו בבית התארחו עולים חדשים גם מחוגי הימין. היו, אמנם, ויכוחים והבדלי דעות אבל בימים ההם היתה פחות עוינות מאשר אחר כך. בכלל היה אצלנו בית פתוח, שתמיד התארחו בו אנשים רבים. גם כאשר מצבנו היה קשה תמיד נמצא אוכל לכל האורחים.

בתנועה

פעולות הגדוד היו משותפות, רק פעולות הקבוצות התנהלו בנפרד. (זאת היתה, כנראה, תאוריה שהביאו מחו"ל). אני השתייכתי לגדוד "עין שמר", הבוגרים יותר היו גדוד "מרחביה". בגדוד שלנו היו הרבה חברה' משכבות עניות. נאלצו לצאת לעבודה בגיל צעיר מאוד. המענין היה, שלאחר הפעולות מי היה מזמין אותנו "לללק" מה שהוא? דוקא הנערים העובדים ולא אלו מהבתים המבוססים. הקן היה ברח' רש"י, ע"י המקום של כלבו שלום היום.

בינתיים מצבנו הכלכלי הנוטב, אבא התחיל לעבוד במוסדות ההסתדרות. אבא ריכז את הלשכה הכללית. עברנו לגור בשכונת בורוכוב ואחר כך עברנו לרמת-גן. אני רוצה לחזור אחורנית ולספר על מחנה שהיה לנו בכפר הילדים על יד עפולה, כפר ילדים "גבעת המורה". זה היה המחנה של כל התנועה בארץ. אני הייתי בערך בת 15 - 14. כשיצאנו למחנה אמא נסעה לבנוח אצל דוד ברמתיים. התכנית היתה שרפאל יסע אחר שבוע לחפצי-בה ואני לאחר שבועים אגיע לחפצי-בה ועם פרוק המחנה נחזור לשם ועם רות נחזור הביתה. כאשר המחנה עמד להסתיים עלינו, רפאל ואני, לרכבת העמק. הגענו לתחנת עפולה לפנות ערב. ועפולה אז היתה עיירה קטנטונת. התחלנו ללכת, שני ילדים קטנים, לגבעת המורה כמעט בחשיכה. רפאל פחד, עדיין זכורים היו המאורעות של 1929. כל צרצור היה מאיים נורא וכך הגענו מבוהלים בחשיכה למחנה. שם עלינו על משאית שעמדה להביא את כל החניכים לתל אביב. הגענו מאוחר בלילה הביתה כי הנסיעה הזו ארכה חמש שעות! סוף סוף באחת בלילה הגענו הביתה. אמא טרם חזרה. אבא בודאי שיחק שח באיזה מקום. הדלת היתה נעולה. (למרות שאז כמעט ולא יצאו דלתות) הרמנו את רפאל על הכתפיים - הוא שבר חלון, בכנס פנימה ופתח לנו את הדלת. כך נשכבנו במיטות מבלי להתקלח.

עברתי בתי ספר רבים מאוד. תחילה למדתי בבית ספר לילדי עובדים, אח"כ ב"גאולה", שם גמרתי בית ספר עממי. אח"כ למדתי בגמנסיה "נורדיה" שהיו בה מתנועות נוער שונות. היו הרבה שומרים והיו הרבה ביתרים. אנחנו היינו עושים הרבה הפגנות. בכונה באנו בחולצות כחולות ותמיד היו באים לבית הספר ומודיעים לנו על פעולה על ידי שריקה מוסכמת של התנועה. כשעברנו לרמת גן היה מסובך מאד לבוא לפעולות בתל אביב... בשבתות היינו נפגשים על שפת הים - קרוב לשעת הליכה. גם בלילות שבת היו לנו פעולות ואני משתוממת שאבא הסכים שבלך לפעולות בלילה דרך איזורים ששם גרו ערבים... לא פעם קרה שחזרתי יחד עם חברתי בלילה ברגל.

בלימודים

כאשר עברנו לרמת גן הנסיעות שלי העירה ללימודים היו די קשות וגם לא כל כך אהבתי את בית הספר בו למדתי. זה היה שונה מאב מבית הספר בבית אלפא ששם היו נסיונות חינוכיים ברוח שמואל גולן (מילק); בינתיים קם בגבעת השלושה בית ספר תיכון שהיה יותר ברוח תנועת העבודה. מבחינת האוירה זה היה בית ספר טוב. שם גם שילבו לימודים ועבודה. היו שם תלמידים ממקומות שונים בארץ... היינו רק שלשה חברים מהשומר הצעיר. אנחנו, מהאיזור של רמת גן ושכונת בורוכוב, היינו חוזרים הביתה אחרי הלימודים ובוקר בוקר נסענו ללימודים בדרך לא דרך. ארוחת צהרים אכלנו שם וגם למדנו כלכלת בית, בישול וכו'. טילנו הרבה מאד. הלימודים לא היו הצד החזק של בית ספר זה. למדתי שם בכיתה י' - יא'.

בסוף יא' החלטתי שאני רוצה לצאת להכשרה ברפת. שטח זה ענין אותי מאד. המקום הטבעי ביותר עבורי היה חפצי-בה. זה היה ב-1936 בזמן המאורעות. בחפצי-בה הסכימו לקבל אותי להכשרה. בזמן הראשון עבדתי במקומות שונים במשק; בבציר, בכיבוש חציר (קשירת חבילות בחוטי ברזל)... אחרי חצי שנה בעבודות שונות ראיתי שאין לי סיכוי לקבל הכשרה שהובטחה לי והודעתי להם שאחזור הביתה אם לא יכניסו אותי כפי שהובטח לי. סוף סוף ניתן לי לעבוד ברפת - בחורה יחידה עם חמישה בחורים. הייתי רזה מאד. העבודה היתה קשה מאד וכמעט ולא ביקרתי אצל הורי. מהעבודה הזאת רזיתי עוד יותר. לכן הוחלט שאסוף לירושלים להורי לבנוח. הדרך היתה: עפולה, ג'נין, שכם, רמאללה; נסיעה של הרבה שעות ובאוטובוסים איומים. הגעתי לירושלים כאשר בכלל לא הכרתי את העיר.

הציונות

ביליתי כמה ימים, חזרתי לחפצי-בה והייתי שם עד 1938.

???. ספרי קצת על הפעולות הפוליטיות של אביך.

יהודית לאבא היו קשרים עם בית אלפא עוד כשחיינו בחפצי-בה ואנשי בית אלפא היו חברי השומר הצעיר. כשעזבנו את חפצי-בה אבא שמר על קשרים עם כל מיני קיבוצים. הוא היה פעיל במרכז החקלאי, בלשכה הכללית וכו'. היו לו קשרים עם אנשים רבים מהשומר הצעיר, ואז צץ רעיון להקים גוף של אנשים שהיו קרובים בדעותיהם להשומר הצעיר אבל לא היו בקיבוצים. החוגים האלו התרכזו סביב אבא על מנת להקים תנועה אחת לקבוץ הארצי. אבא היה אחד האנשים המרכזיים בגוף הזה ("הליגה הסוציאליסטית"). אם מותר להביע דעה במבט לאחור, הרי נראה לי שלאבא היו הרבה אכזבות מהיחס של הקבה"א אל הליגה הסוציאליסטית.

???. איך זה שאת יודעת כל כך הרבה פרטים והרגשות של אבא ופעולותיו?

יהודית אני הייתי "הבת של אבא", הייתי מאד קשורה אליו וסבלתי מאד, כאשר היה נוסע לחו"ל. הקשבתי לסיפורים שלו גם כאשר כבר לא הייתי בבית, והייתי באה לבקר, אבא היה מספר לי מה שעבר עליו. לאבא היו ידידים רבים בכל מקום והוא גם עזר הרבה לקבוצים. הוא ישב בסוכנות והיה ממש הדובר שלהם. קבוצים שהיו להם בעיות, באו להתייעץ עם אבא. היו באים אליו למשרד ורבים באו אלינו הביתה. נעזרו בו הרבה מאד. לכן כל כך בפגע, שבשלב מסוים החליטו להחליפו בועד הפועל הציוני.

???. איך בפלה התחלטה ללכת לאילון?

יהודית לאבא כבר לא היה רצון להמשיך לעבוד בעיר. הוא היה לאחר התקפה לב ואולי גם חשש מה יקרא אם אמא תשאר לבדה. מה היא תעשה לבד בירושלים? ואז בגיל 63 הוא החליט לקבל פנסיה מוקדמת. אז התחילו להתקפות על אוטובוסים וקשה היה להגיע לירושלים. התורים היו לבד בירושלים באותה התקופה, רות באילון, אני בחצור, רפאל בעין שמר ורחל בנירים. כנראה אז בפלה התחלטה לעזוב את העיר. הוא התלבט בין הקבוץ שלנו לבין אילון. קבוץ ג' מצא חן בעיניו מבחינת העירנות, התסיסה (גם אבא היה טיפוס תוסס) אבל הוא הבין שמבחינת תנאי החיים הבסיסיים אילון היה קבוץ יותר מסודר עבורו. חברי אילון היו גם קצת יותר מבוגרים מאתנו. עברו לאילון לאחר התקפת הלב של אבא לאחר מלחמת העצמאות. אבא נחשב לחבר, השתתף בשיחות הקבוץ, עבד, הוא נפטר ב-1961 - אמא נפטרה גם כן באילון ב-1972.

בקבוץ א"י ג' בראשון

אני הייתי שייכת לגרעין של א"י ד' אך, למעשה הייתי יותר בקשר עם חברים שהיו בקבוץ ג'. לכן, כאשר סיימתי את הכשרתי בחפציבה החלטתי להצטרף לקבוץ ג' בראשון - זה היה ב-1938. בראשון, בחצר, היתה רפת עם 3 פרות, לכן יכולתי לנצל את הנסיון שרכשתי בחפציבה. זאת היתה אמנם, עבודה חלקית מאד ועבדתי עם יתר החברים בכל עבודה שהצלחנו להשיג, כגון, עיבוד קבלני של פרדס בקרבת ראשון. הייתי גם סדרנית עבודה עם אלי נדיב ותפקידנו היה ללכת כל ערב ללשכת העבודה בראשון לחפש מקומות עבודה. עבדתי גם קצת בגן הירק הקטן שהיה לנו וגם בערוגות הפרחים. אח"כ נכנסתי לעבוד במטבח. בשלנו על כירים גדולים שהוסקו בעצים ופחמים. התנור הזה שמש גם המקור היחיד לחימום הגוף ובערבים היו מתכנסים מסביבו קצת להתחמם. באותה התקופה התקשרתי עם ז'קו, שהיה בהשלמה הבולגרית. היינו ידידים הרבה זמן לפני שהחלטנו להכנס לחדר משפחה.

הייתי גם כחודש בפלוגה ב"גבולות" והייתי גם כשנה בבית גן. שם לא היתה רפת אך ניצלו את הנסיון שלי בחליבה בחליבת עדר הצאן שהיה לנו. התקופה הזאת היתה תקופה נחמדה מאד ומעניינת. שם המשכנו את המסורת של קבוץ ג' : כשהלילה עבודה - עבדנו; כשלא היתה - ישננו עד הצהריים, לעתים קרובות תחת כיפת השמים - מתחת לכילות. למעשה הפכנו להיות מרכז המושבה, שצעיריהם בילו שעות רבות אצלנו וישבו עד מאוחר בלילה ופטפו.

בעונת החומצה (חומוס) עבדנו בתליש. קמנו מוקדם מאד בבקר כדי לעבוד כשהצמחים היו עוד לחים בכדי למנוע שפיכת הגרעינים, ובגלל ענני הברחש שהיו מופיעים עם עלות השמש. עבדנו עם כפפות בגלל ה"מיץ" של החומוס שצרב את העור. באותה תקופה טיילנו הרבה ברגל, על סוסים, גם יחד עם בני המושבה.

בחצור

הייתי בוועדה שבאה יחד עם משלחת של הקבוץ הארצי למקום המיועד להתישבות שלנו ביסור. עלינו ל"תל-הרוחות", הכל נראה איום ונורא, הסתובבנו בין הפרדסים. אמרו לנו שאמנם אין כאן הרבה אדמות, אבל זאת האפשרות הריאלית היחידה. היו לנו התלבטויות קשות לא היה נוף הכי יפה ולא המקום הכי טוב, אבל אני החלטתי "תכלס" (למרות שכל כך קסמו לי המרחבים בנגב ועד היום אני אוהבת את הנוף ההוא).

לא הייתי בקבוצה הראשונה שעברה מראשון לחצור. הדס, בינתים, נולדה והיא עדיין היתה תינוקת, והורים עם תינוקות טרם עברו. עוד המשכתי לעבוד עם 3 הפרות שלנו העלובות. כשהגעתי לחצור הרפת כבר עמדה על תלה ואני נכנסתי לעבוד בה. עבדתי ברפת יחד עם פרומה (קרני) וב-1948 המצב היה כבר מתוח. היינו יורדות לחלוב ב-3 בבקר והיה "חושך מצרים". עבדו אתנו גם מספר חברים והיינו צריכות לגמור את החליבה עד שעה מסויימת - שעת בוא האוטו שהוביל את כדי החלב ל"תנובה" (בערך בשש). חלבנו 3 פעמים ביום. לפעמים הדס היתה באה לרפת לחפש אותי.

??? ספרי על פיבוי הפרות לגדרה עם פרוץ הקרבות.

יהודית זה היה דבר קשה מאד! קבלנו ידיעה, שבנגבה החליטו להשאיר את הפרות קשורות ברפת. נפל פגז ונהרגו הרבה פרות. היינו בדילמה קשה מאד. בבקר היינו מוציאים את הפרות לשדות כדי שלא יהיו מרוכזות במקום אחד ולקראת החליבה היינו מחזירים אותן לרפת. אח"כ החלטנו שנוותר על החליבה של הצהריים. כשהלכנו לחלוב בערב ידענו שהמצרים נוהגים להפיז לפנות ערב אך בחושך לא מפגיזים. לכן לחליבה זאת היינו מגייסים כל מי "שידע למשוך פטמות". ליד הרפת חפרנו שוחות במקרה של הפגזה באמצע החליבה. ערב אחד נפל פגז מצרי על ערמת הקש שהיתה ליד פתח הרפת (באמצע החליבה). אז כבר החלטנו להתיעץ מה לעשות. למחרת בבקר שוב הפגיזו המצרים והוצאנו את הפרות מהרפת בכדי לפזר אותן. לא יכלו לשתות וכל הזמן פעו - זה היה נורא! לאור המצב הזה החלטנו שצריך לפנות את הפרות מהקבוץ. לאחר חיפושים מצאו בגדרה רפת ריקה והחלטנו להעביר אליה רק את החולבות (כי לא היה מקום לעדר כולו (50 - 40 פרות). כל הלילה בסעה המשאית שלנו הלוך וחזור עם הפרות (כ-25 חולבות). ב"נגלה" האחרונה נסעתי גם אני. בבוקר שמעו בני האיכרים על בואנו ובאו לעזור. בכלל קבלו אותנו יפה מאד. אבל המקום (כולל אפשרות לינה לעובדות) היה קטן מדי ולאחר חיפושים נוספים מצאנו מקום מתאים במשק של ברדיצ'בסקי, אותו הכיר צבי ברבמן מתוך עבודתו בקנית קרקעות. עכשו הצטרפו אלי פרומה ואריה לבנה. נוסף לעבודתנו ברפת היינו עוזרים להם גם בבית. היה לנו הסדר עם צהל שנחשב כחלק של משק בחזית והם דאגו לנו למזון - לנו ולמשפחת ברדיצ'בסקי. הייתי בגדרה כחצי שנה. הדס ויפתח היו בחולון; גם ז'קו וגם אברהם לא היו בבית. ז.א. ששניהם הילדים היו לבד שם. רחל לבנה היתה בחולון בהריון מתקדם וכשנולד ברוך אריה לא היה יכול לנסוע לבקר אותם והיה מרוגש מאד. קבלנו תעודות מהצבא שאפשרו לנו לנסוע בטרמפים וכל שבוע היתה פרומה או אני נוסעות לביקור בחולון.

נגמרה המלחמה; הפרות חזרו הביתה והמשכתי לעבוד ברפת. מה שיאש אותי לגבי הרפת היתה מחלת ה-X המפורסמת, שלאט לאט חיטלה את עדר החולבות. הרפתנים היו עובדים כל שבת שניה ברפת אך היה לנו גם הווי משלנו. באותה תקופה היינו מפרידים את השמנת מהחלב עבור המטבח. מוקדם בשבת בבקר היינו עושים "מטעם" ממצות, שמנת וריבה ואוכלים.

אחרי תקופה די ארוכה ברפת עברתי לעבוד במטבח (בצריף על הגבעה). בישראל גם על פרימוסים וגם על גז. את המנה העיקרית של ארוחת הצהרים היינו מחלקים לחברים במטבח (כל היתר היה כבר על השלחנות) ישר מהסיר. סה"כ האוכל היה די דל. לא עבדתי זמן ארוך במטבח. נבחרתי להיות קומונרית ועשיתי שתי קדנציות שם עם הפסקה, וגם עבדתי תקופה במכבסה.... לאחר שצפתח המטבח החדש עבדתי שוב שם במשך שש שנים רצוף.... אינני יכולה לארגן את הענינים בצורה כרונולוגית נכונה - אך לאחר שהקמנו את המתפרה עבדתי גם בריכוזה.

בענין יציאת ז'קו מהקבוץ: הוא היה באגף השמאלי של המפלגה. לא בכל הסכמתי אתו. בגלל בעיית ה'סנה-יסטים' פטרו את ז'קו מ'על המשמר'. הוא קבל את זה קשה מאד. (הוא הקדים את זמנו בענין עבודת חברים בחוץ). הוא מאד אהב את עבודת העתונאות ולא הגענו עדין למסקנה שיש גם מקום למלוי רצונות אישיים. בעקבות כל הנ"ל הסתבך גם עם עצמו וגם עם הקבוץ והגיע למבוי סתום ובעקבות זה החליט שלא יכול להשאר בקבוץ. אני הייתי יותר קשורה לתנועה ולקבוץ באופן רגשי ולא הייתי מוכנה להנתק מהקבוץ. מצב זה נמשך כ-15 שנה. ובמשך אותה התקופה ההתייחסות אלי לא היתה כל כך יפה (בהקשר לביקורים של ז'קו בקבוץ). אנשים לא הכירו אותי מספיק. לא הבינו שאם אני נשארת בקבוץ, אי אפשר להטיל עלי מגבלות של "מותר" ו"אסור" - שאני אהיה חברת קבוץ כפי שאני מבינה את זה. במצבים האלה סעד אותי מאד משה ארנן. ז'קו בדרך כלל היה מגיע הביתה בשבת אך באמצע השבוע - לא כל כך.

בסיכום, לא היו לי חיים קלים. אינני מאשימה אף אחד. זו היתה הבחירה שלי לאורך כל הדרך, ואם החזקתי מעמד זה בזכות הקשר העמוק שלי לתנועה והאמונה בדרך הקבוצית. היו לי הרבה התלבטויות אבל בדרך החיים הזאת האמנתי. דוקא היום מתגנבת אצלי מחשבה אם אנחנו, הותיקים, לא שלמנו מחיר יקר מדי על דרך שאולי לא תמשך דורות רבים.

פעם חשבנו שחיים אלו ימשכו יותר מדור אחד או שניים. הייתי קשורה לתנועה ולקבוץ אבל השלבים בדרך היו קשים מאד. דוקא כאשר ז'קו חזר לקבוץ, לאחר שנאבק קשה בחיי הפיצול והחיים לבד, חשבתי שאולי הייתי צריכה למענו לשקול גם דרך אחרת. אבל הוא ידע לקראת מה הוא הולך. אני הסברתי לו היטב שאינני מוכנה לחיות בעיר. כיום, כשאני ערה למה שמתרחש, אינני בטוחה אם אלו הם החיים להם יחלנו. בכל זאת נשארת קשורה לתנועה ולמסגרת החיים בהם האמנתי.

ישראל גורן

(גרון)

נולד בוורנה שבבולגריה 1916

ההורים והסבים שלי -- כולם מבולגריה. אבי היה רב בבית כנסת אשכנזי, אך לא עסק ברכנות אלא פעל כשוחט. למה דוקא אצל האשכנזים? ליהודים אלה - שברחו מרוסיה - לא היה "מבין" ואבא קבל מהם כסף שידאג להם ל"מבין". את הכסף חילק לעניים שיבואו להתפלל בבית הכנסת של האשכנזים. הקהילה היהודית בוורנה מנתה כ-30,000 נפש.

הסבא שלי מצד אבא גם כן היה רב. לפי המסורת חייב הבן הבכור להיות רב גם כן. לאבי היו שני אחים שהיו סוחרים, בעלי חנות גדולה מאד.

ידעתי הרבה תקופות של רעב ועוני. אבי התפרנס משחיטה: על כל תרנגולת קבל פרוטות. היינו 6 ילדים ואני הצעיר ביניהם.

אבא אף פעם לא לחץ עלינו בעניבי דת. לא היה כל כך איכפת לו אם בקרבו בבית הכנסת או לא. הייתי בתנועה מגיל צעיר וזה כנראה לא הפריע לאבי. הוא ידע מה זה השו"צ הרי מקום המפגש של הקן היה ממש צמוד לבית הכנסת - באותו בנין. זה יכול לקרות, אולי, רק בבולגריה.

את ארבע הכיתות הראשונות גמרתי בבית ספר עברי. אח"כ למדתי בבית ספר בולגרי: שלש שנים במה שבקרא שם "פרו-גימנסיה". אחר כך עוברים לגימנסיה.

??? מתו בכנסת לתנועה?

ישראל בכנסתי לתנועה הודות לאחותי אסתר, שהייתה מראשוני התנועה בבולגריה (אח"כ הייתה חברת "מעברות"). אבי חלמתי על התנועה עוד בהיותי בגיל שש. אחותי הייתה מביאה הביתה ספרים ותמונות מארץ ישראל והתלהבתי מזה מאוד. כשהגעתי לגיל אחד עשרה, בכנסתי לתנועה. בתנועה הייתי כל השנים עד לעליה. הייתי מדריך.

??? כמה מנה קן נורנה?

ישראל בתקופת השיא היינו מעל למאה, כמאה ועשרים. היינו רבים יותר מ"מכבי". שנים רבות היו בעיר רק שתי הסתדרויות בוער; "מכבי" ואנחנו והייתה תחרות על הבכורה. השומר הצעיר היה בדרך כלל יותר מורגש, יותר פעיל. כל שנה הייתה "מושבת קיץ" בהרים. אני זוכר שיצאנו למושבה כזאת בהרים לחודש ימים כשהייתי בן 12. גרנו באוהלים, עסקנו בצופיות. שם היו, כמוכן, מכל חלקי בולגריה.

??? ועל התכשרות?

ישראל לפני התגייסותי לצבא יצאתי להכשרה עירונית - היו שם כ-15 חברים. גרנו בבית אחד וחילפנו עבודה. לדוגמה, אני עבדתי בבית חרושת לטכסטיל - הפעלתי כעשר מכונות. לא לכל החברים היתה עבודה. ההכנסות שלנו בקושי הספיקו לנו לקיום. אני זוכר שארוחת הבקר שלנו היתה לחם ושמן. כשהייתי חוזר ממשמרת לילה הייתי עומד ליד התנור ומכין צנימים למריחה עם שמן לאלה שיוצאים לעבוד בבקר. גרנו 6 - 4 בחדר. שהות שלי בהכשרה היתה כחצי שנה ואח"כ התגייסתי לצבא.

בצבא - בין הפכילות

שירתתי כשנה וחצי. הייתי בעירה רחוקה מאוד. היחס אלי היה יוצא מהכלל. הייתי ספורטאי טוב והייתי חייל טוב. לא היה לי קשה לעמוד בכל הפעילויות הצבאיות. ציינו אותי לטובה למרות שהייתי יהודי. מתוך הפלוגה שלי (שהיו כ-120 איש) בחרו בי לצאת לקורס בבית ספר סודי בהרים.

בולגריה לחמה יחד עם הגרמנים במלחמת העולם הראשונה והם הפסידו. הוטלה הגבלה על גודל הצבא. על מנת לעקוף את החוק הקימו בית ספר סודי בהרים להכנת חיילים בדרגות פיקוד, מתוך 120 חיילים בפלוגה בחרו בי, היהודי, לצאת לבי"ס זה לחצי שנה. אני זוכר שכאשר עמדנו במפקד והמפקד עבר על יד כל אחד ובדק את הציוד, הוא התעכב על ידי. כששמע את השם: "ישראל יהודה גרון", הוא פקח זוג עיניים ופנה למפקד שלי: מה, לא מצאת מישהו אחר, רק יהודי? ! המפקד שלי לא נבהל ואמר, הוא החייל הטוב ביותר! יצאתי כמ"כ, עם תעודה שאני ראוי להיות מג"ד. היו בצבא תחרויות ספורט ומתוך 1500 חיילים הייתי שני בריצת 500 מטר וראשון בקפיצה לרוחב. ציינו את זה ולא הרגשתי באנטישמיות.

??? בכלל לא הרגשתי באנטישמיות, או רק לא בצבא?

ישראל בכלל כן הורגשה אנטישמיות. הייתה השפעה של הגרמנים, והייתה תנועה פשיסטית, בעיקר בין התלמידים של הכיתות היותר גבוהות. היו קבוצות של זעירים שהיו תופסים יהודי ברחוב ומרביצים לו. אני זוכר בהיותי בבית הספר נכנסו כמה חברה עם הסמל של התנועה הפשיסטית הבולגרית. למחרת באתי עם סמל התנועה. חששתי שיתפסו אותי ברחוב אבל הצלחתי להתחמק. אני זוכר מקרה, שמוכיח עד כמה השלטון הבולגרי לא היה פשיסטי: כשעבדתי בחנות אצל הדודים שלי ויצאנו לפנות ערב מהחנות עבר על ידי בחור וקרא לעברי "ז'יד". קראתי לו "בוש" (גרמני) והתחלנו להתקוטט. אני כמעט וחנוקתי אותו, אבל לו היה אגרופן מברזל והוא הצליח לפצוע אותי. כשאמי ראתה את הדם לקחה אותי למשטרה (תפסו את הבחור, השוטרים הכניסו את שנינו למרתף, העמידו אותי לקיר, את הבחור שמו באמצע וארבעה שוטרים, התחילו להרביץ לו מכות רצח. בעיטות. הרביצו כהוגן. ושלחו אותנו הביתה. עובדה - אף יהודי מיהודי בולגריה לא נלקח למחנות המוות.

אחר הצבא

אחרי הצבא

יצאתי להכשרה חקלאית בבית ספר חקלאי לבנות. לא היה מקובל שיהודים יעבדו בעבודה חקלאית. עבדנו בחריש, בטיפול בכרם וקציר בחרמש. היו כל כך מרוצים מאתנו שם - היה יחס יוצא מהכלל אלינו, עבדנו מזריחת השמש לשקיעתה. והם תמיד אמרו שלא האמינו שיהודים יעבדו במרץ ורצון כזה. לא בדיוק "למדנו" חקלאות; עבדנו וזה סיפק אותנו. היה מצב רוח טוב. (שם למדתי לקצור בחרמש ונסיון זה אחר כך, בארץ, הכניס אותי לעבודה במספוא).

בהכשרה גרנו קצת רחוק מהחווה בבנין אחד קטן, כולנו. היינו כ-12 איש. לא קבלנו משכורת אך אכלנו בבית הספר והכלכלה היתה טובה. שהינו בהכשרה הזאת כל האביב והקיץ (בחורף אין מה לעשות שם). משם חזרנו שוב להכשרה עירונית ועבדתי בבית חרושת לשקיות נייר. אחרי זה חזרתי לבית ההורים בכדי לעזור להם להתפרנס, לאחר שאחי התגייס לצבא.

??? איך קיבלו הורייך את כל הסיפור של הכשרה, קוממנה, עליה, קיבוץ?

ישראל אחותי סללה לי את הדרך. לה היה יותר קשה, חששו לה. אבל אחר כך, כאשר עלתה ארצה עם המכביה הראשונה ונשארה בארץ, הדבר נעשה פשוט יותר. אחותי השניה עלתה עם המכביה השניה. זאת הייתה למעשה העליה הבלתי ליגלית ארצה. התנועות הציוניות ניצלו את המכביות לעליה ארצה. עלו אז המונים.

העלילה (ה) ה"הגנה" ה"ה"ה

כשהתארגנו לעליה ב' (למרות העובדה שהיא אורגנה על ידי ה"הגנה", היינו צריכים לשלם סכום מסויים) היה לי קשה מאד להשיג את הכסף הדרוש. בקשתי מהדוד ולבסוף הוא התרצה ונתן לי את הכסף.

לא היתה אפשרות לעלות ליגלית באותה התקופה בגלל מדיניות של ה"ספר הלבן" הבריטי. הגיעו, אמנם, סרטיפיקטים בודדים ל"החלוצים" ולתנועה. חכינו בהכשרה וקיווינו שיגיעו יותר סרטיפיקטים.

??? החזקתם מעמד תקופה כה ארוכה בלי תקוה ממשית לעליה (עד לעליה ב') ? לא התחילו עזיבות בגלל המצב הזה ?

ישראל לא. בתנועה לא היתה "ברייחה" בגלל חוסר העליה. לא אבדנו את התקוה. ה"ליגליים" הראשונים היו כבר בקבוץ ברעננה (אח"כ - רמת השופט) והם הנו את הקשר שלנו עם הארץ.

כשתיילנו כנמל ראינו שבונים אצטבאות (לא ידענו שאלה יהיו המיטות שלנו) ושיש אניה העומדת להפליג. כשהגיע הזמן לעלות, הבננו שאלה היו ההכנות לעליה שלנו. הגענו ראשונים, השומרים מורנה. היינו כ-40 - 30 יחד עם מספר בנות מויצ'ו. מורנה הפלגנו לקונסטנצה, רומניה, (יצאנו ליגלי מבחינת השלטון הבלגרי). בקונסטנצה חיכינו יום-יומיים עד שהגיעה רכבת עם קרונות סגורים. משם התחילו לצאת יהודים מרומניה ומפולניה, רובם צעירים, חברי תנועות בוער. חילקנו אותם לקבוצות והכנסנו אותם ישר מהרכבת לאוניה. כשעברנו את הדרך נגלים הרגשנו שהבריטים עוקבים אחרינו. הסתובבנו הרבה בים בניסיון להתחמק מהם אבל לא הצלחנו. בינתיים נגמרו לנו המים, האוכל והתרופות והיו בינינו חולים. הקפטן וכל הצוות היו יוונים, אנשים מאוד נחמדים. הקפטן החליט לעגון בקפריסין ולהצטייד במים, אוכל ותרופות. כשהתקרבו לאי הגיעה אלינו סירת משטרה ופקדה עלינו להתרחק. הקפטן קפץ לסירה ואמר: "אני לא זז מפה עד אשר אקבל לחם, מים ותרופות. יש לי חולים". השוטרים בדמחו, ואמרו שהם ימסרו את הבקשה לשלטונות. הם יצאו לעיר וחזרו בהודעה שאנחנו רשאים להגיע לחוף, שם הצטיידנו בכל ולמחרת יצאנו שוב לדרך. היה לנו קשר אלחוטי עם הארץ. בדרך פגשנו עוד אונית מעפילים, של צ'כים. (כ-400 איש) ואנחנו היינו 1200. הוספנו אלינו את 400 הצ'כים. הם לא היו חברי תנועה.

??? מדוע צורפו אליכם הצ'כים ?

ישראל החישוב היה, כנראה, להכנס ארצה עם אוניה אחת גדולה. לצ'כים היתה אוניה קטנה. כשהתקרבו לחוף הארץ הגיע אלינו סירת משטרה ופקדו עלינו לעצור. סובבנו את האוניה והתחלנו לברוח. הם ירו בנו והרגו שלושה. אחד מההרוגים היה איש תנועה מפולניה, ושניים מהצ'כים. למחרת היה מרד של הצ'כים. הם דרשו שנתקרב לחוף באורות ונתמסר לבריטים. ההוראה של ההגנה היתה לא למסור את עצמנו למשטרה. אחרי משא ומתן מיגע הוחלט להתקרב לחוף באורות דלוקים.

??? הצ'כים היו יותר מבוגרים מכם ?

ישראל הם היו קצת יותר מבוגרים והיו ביניהם משפחות. אך העיקר, שהם לא היו אנשי תנועות בוער, לכן הם התמרדו. היו בינינו אנשי "הגנה". הם אירגנו אותנו שנרד בסירה. הורדנו הסולם וכל החברה הבלגרים שהיו בכושר מלא קפצו לסירה עם המשקל והגופה. חתרנו לחוף, הכל לפי ההוראות שקיבלנו מאנשי ההגנה. בשעה תשע בלילה הגענו לחוף תל-אביב. על החוף פגשו אותנו המון אנשים, אח"כ הסתבר שזה היה מאורגן על ידי ההגנה שאנחנו נתערבב בהמון כאילו היינו מתרחצים בים. האוכלוסיה התל-אביבית קיבלה אותנו יפה מאוד והובלנו לבתיים.

??? כמה הייתם בסירה הקטנה ?

ישראל היינו כ-15 איש. האחרים בשארו באוניה. בינתיים התברר שהבריטים אחרו להגיע, ואנשים נוספים מהאוניה קפצו לים. מתוך 1600 איש ברחו 300 - 200 איש. אני ועוד שני חברים הגענו לבית שבו קבילו אותנו יפה מאוד. התרחצנו, התחלנו לאכול והנה מודיעה לנו בעלת הבית שעלינו להסתלק מהר, כי הבריטים התחילו בחיפושים. כשהלכנו ברחובות, האישה שהובילה אותנו הרגישה שמישהו הולך אחרינו. היא נבהלה מאוד, המשכנו ללכת ופגשנו אדם שהלך לקראתנו ושהמלווה אותנו הכירה אותו. היא סיפרה לו שהיא מובילה שלשה בחורים ומישהו עוקב אחרינו. האיש אמר לה שזה בסדר היא יכולה למסור אותנו לידיו. הוא היה בהג טקסי והוביל אותנו למונית וביקש אותנו לחכות במקום, כי הוא הולך להביא אנשים נוספים. הנהג הביא את חברי לבית העולים, ואחר כך הביא אותי לכתובת של אחותי (היא היתה רווקה וגרה עם עוד חברה). הנהג בקש בדלת, הדלת נפתחה, הבחורות נבהלו מאוד כאשר ראו אדם זר, אבל הנהג אמר: "שקט", הבאתי את האח שלך".

כעבור כמה ימים, בפגשנו (חברי השה"צ) ובסענו לקיבוץ מעברות. בקיבוץ לא היתה אז עבודה עבור כולנו (היינו כ-40 איש) לכן שלחו חלק מאיתנו לקיבוץ מסילות.

??? מדוע הגעתם לקיבוץ מעברות?

ישראל אנחנו היינו בטוחים שישלחו אותנו לרמת השופט (אז הם היו עדיין קיבוץ במושבה), שם היו החברים שלנו שהספיקו לעלות בסרטיפיקטים. אבל פה בארץ החליטו לאחד את הקיבוץ הזה עם גרעין פולני ולהעלות אותם להתישבות. לכן הצטרכנו להקים גרעין עצמאי עד אשר יוחלט על עתידנו. אני הייתי בין אלו שנשארו במעברות, וכאשר חיפשו מישהו שיוודע לקצור בחרמש יצאתי לעבודה זו. למעשה, כולנו עברנו הכשרה חקלאית והתמצאנו בכל עבודות השדה. עבדתי במספוא עד סוף היותנו שם. גם כאשר החברים שלנו עברו לראשון לציון, לקיבוץ ג', ביקשו שאני אשאר בעונה הבוערת. נשארת עוד כחודשיים.

??? הגעת לראשון, לקיבוץ קטן במושבה. מה היתה ההרגשה?

ישראל באותו ערב שהגעתי לראשון היו ריקודים בחדר האוכל. היה שמח. בהרבה ערבים רקדו. לי לא היה שום קושי, עבדתי בכל עבודה שהזדמנה: בפרדסים, במחנות הצבא בסרפנד ובבית בבאללה. הקמנו את המחנה בבית זבאללה בתוך שדה חיטה. הערבים קצרו ואנחנו יצקנו את היסודות למחנה הצבאי. גרנו בכך שמן, באוהלים. עבדתי גם בלטרון בהקמת צריפים במחנה שבויים עצום לשבויים איטלקיים.

הייתי גם מספוא'ניק. היתה לנו חלקת אדמה פנויה וגידלתי ירק לפרנות שלנו. הייתי פעיל גם בו. הבטחון של הקבוץ והשתתפתי בקורס קפ"פ (קרב פנים אל פנים).

אמננו חברים בא דחים. היינו מביאים אקדחים משומשים מההגנה, מלמדים חברים איך לפרק, איך להרכיב. אני נזכר במקרה כאשר נסעתי לנחלת יהודה להביא את האקדחים - בדרך הביתה נפלה לי חבילת האקדחים מהאופנים והתפזרה בכביש. האנגלים היו בסביבה הקרובה אך למזלי הם לא הרגישו בנעשה. אספתי מהר את האקדחים וחזרתי הביתה.

עבדתי גם בנגריה כתחזוקת המכוונות. עבדנו ב-3 משמרות. הכנתי משורים לכל המכוונות ועבדתי יומם ולילה לספק אותם. פעם גם נפצעתי ועד היום האצבע שלי עקומה; קמתי רדום מהשינה והלכתי להכין את הפרייזר. הסכינים נגעו באצבעי. לקחו אותי לביילינסון, שם תפרו לי את האצבע. באותו הזמן היה לי חדר בנגריה בו השחזתי גם את המשורים והצפנתי שם חבילת אקדחים. מהרתי לטלפן למזכירות לרחל פ., ז"ל, ובקשתי ממנה שתמסור לבירו ז"ל ש"בנגריה יש חבילה של כיצים" ושיקח אותה. היא כנראה לא הבינה ולא מסרה. כשחזרתי הביתה החבילה עוד היתה במקומה! מזל שלא ערכו הבריטים חיפוש!!

מראשון יצאתי לבית גן לעבוד בחריש ושהיתי שם כחצי שנה. בביתגן היה נחמד.

כחצור

כשהוחלט לעלות לחצור, יצאתי עם קבוצת חברים לראות את המקום. נחשבתי כחקלאי, למרות שעבדתי בנגריה, כי בקיבוץ מעברות קיבלתי הכשרה בענף המספוא. כשהגענו בטבר לראות את המקום והסתכלנו על הנוף מסביב ועל האדמה שהועדו לנו ראינו שיירה עצומה של חיילים בריטים באופנועים, טנקים וכו' מקיפים אותנו. הם הקיפו את הגבעה. קצת חששנו, אבל המוכתר שלנו הסביר להם לשם מה באנו. בסופו של דבר הם עזבו ובעקבותיהם גם אנחנו. כאשר הפלוגה הראשונה שלנו התמקמה בבית האריזה בפרדס אני לא הייתי בפלוגה הזאת כי הייתי קשור בנגריה בראשון. זמן קצר אחרי זה הצטרפתי לקבוצה שעבדה בפרדס. גידלתי ירק לפרות בין עצי הקלמנטינות וזאת היתה המנה העיקרית עבור הפרות. עבדתי שנים רבות במספוא.

בתחנת השלימה

באביב 1948 צורפתי לכיתה המגוייסת של חצור. הכיתה שלנו, ועוד כמה כיתות, יצאו לנגבה, שהיתה אז במצור. היו הפצצות בלתי פוסקות. היה מחריד לראות פרות בלי רגלים עם בטן שסועה מההפצצות... לילה אחד, זה היה ליל שבת, יצאנו לכיבוש משטרת עיראק סוידאן. אנחנו היינו כיתת הפורצים והיו אתנו גם שני חבלנים. אך הם לא הצליחו להרוס את הגדר הפנימית. נתנו לי את המספרים לחתוך את הגדר. ברגע שהושטתי יד קיבלתי כדור ביד ובזה גמרתי את השתתפותי במלחמה. יצאתי אחורה בכוחות עצמי וחיכיתי שיפנו אותי לנגבה. מנגבה לקחו אותי לבית חולים כבילו, שם הייתי כשלושה ימים. היו לי כאבים קשים ביד והרופא שבדק אותי החליט שזה כנראה שבר, לכן שלחו אותי ל"הדסה" תל-אביב.

שכבתי שם די הרבה זמן עד אשר צילמו את היד. זה לקח כחודש, כי כל פעם שרצו לצלם היתה הפצצה. לבסוף כאשר צילמו אותי והפצע המוגלתי הכריא קבלתי גבס "אוירון". אז כבר לא היה מה לעשות אלא לחכות עד שהשבר יתאחה. הועברתי לתל השומר. שם היינו המונים, גם מכמה קיבוצים. אנחנו, הפצועים, התארגנו איך לעבור את ההפצצות אך לא קרה לנו דבר.

??? היה לך קשר עם הבית - ידעת מה נעשה בחצור ?

ישראל לא היה לי שום קשר. לא ידעתי מה נעשה בחצור. כשהייתי בתדסה והייתי חלש מאוד (כנראה איבדתי הרבה דם) הוציאו אותי קצת החוצה ואז ראיתי את אריה גילת שבה לבקר את בתו לולו, שהיתה חולה. כעבור זמן מה להיותי בתל השומר הופיעו שני צוותות של רופאים דרום אפריקאים, צוות אורטופדי וצוות לניתוחים פלסטיים. הם קבלו מחלקה בבית החולים בחיפה, בבת-גלים וריכזו שם פצועים מבתי חולים שונים. גם אני בשלחתי לשם. לא יכולתי להפעיל את היד, העור היה דבוק לעצם. עברתי ניתוח ונשארתי שם די הרבה זמן.

בחזרה הביתה

לאחר המלחמה חזרתי הביתה, זאת היתה תקופת הסתיו והוטל עלי לבסוע לקבוצת שילד לקנות שתילי סלק. היה קשה מאוד לשתול ביד שכמעט ולא תפקדה. בתנו לי קבוצת נערים לעזרה ("נבטיים"). הצלחתי להניע את היד לאט, לאט ואיכשהו הסתדרתי בעבודה. שנים רבות המשכתי לעבוד בענף המספוא. בינתיים התחתנתי, קיבלתי גם בת נחמדה, בת שש, רובי, וב-1951 נולדה לנו ענת.

??? עבדת רק במספוא?

ישראל אחרי שנים רבות במספוא, עבדתי שנה בבנין. בנינו אז את חדר האוכל. אח"כ הייתי מחסנאי במטבח כאשר חדר האוכל היה עדיין על הגבעה. באותם הימים היה מעט מאוד מה לאכול; חצי ביצה לארוחת בוקר, עשרה קילו בשר לשבוע, לכל השבוע. היתה תקופה קשה אבל די מענינת. אחרי המטבח עבדתי בשרברבות במשך כ-19 שנה. אחרי זה עבדתי באמן' מספר שנים כסדרן עבודה במחלקת הייצור ובמחלקת ההרכבה. יום אחד שמעתי בחדר האוכל את אורי אשל (היה אז רכז ועדת חינוך), מספר למישהו שמחפשים חצרן לבית הילדים. התנדבתי לתפקיד. עד היום אני עובד כחצרן בתי ילדים, נהנה מזה מאוד ואני מקוה שגם הילדים והמטפלות מרוצים מעבודתי. אני מקוה להמשיך בזה עוד שנים רבות.

הטיול בקאתג'יה

פנינה הלוי

(סקולניק)

ילידת ארה"ב 1921

אבי הגיע מפולין, כאלמן עם ארבעה ילדים. אמי באה מרוסיה. אבא היה אדם משכיל מאד: למד בישיבה וידע עברית על בוריה. הוא עבד, למד.

??? במה עבד?

פנינה הוא היה כובען. המצב הכלכלי שלנו היה קשה מאד במיוחד בתקופת השפל הכלכלי בארה"ב. אני זוכרת את ימי ילדותי כחיים במצוקה כלכלית. אמא היתה אשה נחמדה מאד, פשוטה, ללא השכלה והיו לה חיים קשים מאד. אני זוכרת אותה הולכת לשוק לקנות את המצרכים הזולים ביותר וחוזרת הביתה עם שני סלים כבדים.

??? הילדים של אביך מהנישואים הראשונים - היו כבר ילדים גדולים?

פנינה לא כל כך. הפרש ביני לאחותי הבוגרת היה 13 שנה. אני הייתי התינוקת וכולם פינקו אותי.

אבא היה דתי מאד ולכן למדתי ב"תלמוד תורה" בשעות אה"צ. למדתי שם בערך מגיל תשע. התרשמתי מאד דוקא מהאווירה הלא-דתית: למדנו שירים ארץ-ישראליים, על א"י, על קק"ל וכמובן - עברית ותנ"ך. המורים היו אנשים משכילים. בשבת הלכנו לבית הכנסת. זה היה מעין משחק עבורי - לא כפו את זה עלי.

לאמא היה אח עשיר מאד - בעל בית חרושת לבגדי נשים. לאבא היתה משפחה גדולה מאד - כולם עשירים, שחיו בברוקלין. בימי ראשון היינו נוסעים לבקר אותם. אבי היה ה"יועץ" של המשפחה. היו באים אליו עם בעיותיהם והוא היה "שופט". הוא, אמנם, היה העני שביניהם אך כולם התיעצו אתו.

??? איך הגעת לתנועה?

פנינה מדריכי השוה"צ "ארגנו" חניכים גם בתלמוד התורה שלי וכך נכנסתי גם אני לתנועה. אבי אמר (יותר מאוחר) שלו ידע מהי התנועה הזאת לא היה נותן לי להצטרף. רוב ההורים לא התלהבו מהתנועה אך בהתחלה לא כל כך ידעו מהי. לאחר שהצטרפתי לתנועה (ב-1933-1934) די התרחקתי מההווי של תלמוד התורה. רק בשבתות בבקר הייתי הולכת לבית הכנסת. היה די נחמד; שרו, חילקו ממתקים. הכל נוהל על ידי הילדים עצמם.

בתנועה: בתקופה של הצטרפותי הגיעו הרבה ילדים מגרמניה, שהורים שלהם שלחו אותם עם עליית היטלר לשלטון. אז כל החברים שלי היו ממש מעולם אחר. לפני זה חייתי בשכונה די סגורה ולמרות העובדה שניו יורק היא עיר גדולה אני תייתי בתוכה כאילו היתה זאת עיירה קטנה. כאשר הגיעו הנערים מגרמניה נפתח לפנינו עולם חדש, שלא הכרנו. התיידדתי מאד עם רבים מהנערים האלה.

המדריכה הראשונה שלי היתה אחותה הבוגרת של שושנה אטקין. היינו נפגשים פעם בשבוע. נכנסתי לעולם אחר: למדנו ריקודים, יצאנו לטיולים, זכו'. זה הוציא אותי קצת מהמצוקה הכלכלית. פשוט - אלה היו חיים אחרים. שוחחנו על חברות, על ערכים, הקשבנו למוזיקה קלסית. היו לנו "שיחות נפש", בירורים ומשפטים ספרותיים. קראנו הרבה.

??? בתלמוד תורה לא התנגדו לפעולות שלכם שם?

פנינה אינני יודעת, היו שם מורים ציונים וכנראה גם ליברלים. הם ראו ב"השומר הצעיר" נוער ציוני.

היציא מהבית ההורים

כאשר גמרתי ב"ס תיכון הייתי בת שבע אשרה, הלכתי לעבוד בבית החרושת שבו עבד אבא. לא כל כך הצלחתי שם. בינתיים הקימו קומונה של השומר הצעיר ורצו שאהיה אם הבית. אחרי זה יצאתי לשליחות התנועה בניוארק. זה היה בזמן המלחמה, ובכדי להתפרנס עבדתי בבית חרושת שבו הכינו תחמושת עבור הצי האמריקאי. עבדתי בבקורת איכות. עבדתי כשנתיים בזה: ((41-1942)). אחר כך הייתי בהכשרה בהייטסטון, ניו ג'רסי. שם עבדתי ברפת וגם בעבודת חוץ במפעל של תערובת. משם יצאתי לשליחות למינסוטה.

??? מתאי פגשת את הלוי?

פנינה את הלוי פגשתי בהכשרה. הוא נשאר מהקיבוץ שלו (ג'). כשיצאתי שוב לשליחות התחתנו. (ב-1944) אני הייתי פעילה מאוד ב-ד' וגם כאשר התחתנו. המשכתי להיות פעילה ב-ד'. הכרתי, כמוכן את כל החברים מג'. התנועה הייתה אז בשיא הפריחה.

??? איפה התקיימה החתונה שלכם?

פנינה אנחנו לא רצינו בחתונה דתית, אבל הורי דרשו שנעשה משהו רשמי. עשינו את החתונה במסעדה עם רב, עם כתובה ועם ארוחת ערב. מיד אחרי החתונה נסענו יחד לסיינט פול בשליחות התנועה. הקן הזה היה שונה ממה שהכרנו, אנשים אחרים, אוריה אחרת. עבדתי עם קבוצת הבוגרים (ביניהם יש כאלה שעלו ארצה ונמצאים בברקאי). למחייתי עבדתי במרכז קהילתי יהודי, כעוזרת לגננת, ובספרייה. ה"אולם" של הקן היה חנות, שרהטנו באופן מינימלי. היחסים שלי עם הקהילה היהודית היו טובים מאד, ואפילו עשו לי מסיבת פרידה כשסיימתי את עבודתי שם.

נשארנו בסט. פאול עד 1946 כשקראו להלוי להצטרף לצוות של אניית מעפילים. גוייסה אז קבוצה גדולה של אמריקאים לפעילות זו. הוא יצא ואני קיבלתי סרטיפיקט לעליה. זה כבר היה לאחר המלחמה.

??? מי החליט שאת מקבלת את הסרטיפיקט לעליה?

פנינה החברים מקיבוץ ג'. זאת הייתה אחת ההפלגות הראשונות אחרי המלחמה. (יוני 1946). הלוי היה אז בלב הים.

??? לפני שאנחנו עוברים לקיבוץ בראשון לציון נחזור לחיים בקומונה העירונית לפני ההכשרה.

פנינה בתקופת המלחמה חיינו בקומונה של הקיבוץ (כי הבחורים היו מגויסים) וחיכינו לעליה. היינו מאוד אידיאליסטים: הייתה לנו קופה משותפת וכו'. כל מי שעבד הביא את המשכורת שלו לקופה המשותפת. הייתי אם הבית. היה לנו תקציב להוצאות קיום, והייתי צריכה להסדר עם זה. הייתי קונה מצרכים ומנקה את הבית. הייתה פעילות חברתית ושיחות כהכנה לחיי הקיבוץ בארץ.

??? איך היה המעבר מהבית של הקיבוץ להכשרה.

פנינה לקיבוץ ד' היה גם בית בברונקס. אני הייתי בבית בברוקלין. כל הזמן חיכינו לעליה. באו עוד ועוד חברים ולא היה די מקום לכולם. לכן יצאנו להכשרה בחוה בהייטסטון, כי חשבנו שעלינו להתרגל לחיות יחד. היה לנו, אמנם, רקע דומה. כולנו היינו בנים של פועלים. זאת הייתה תקופה כללית קשה. חיפשו עבודות יזומות להקל על האוכלוסיה. עבדו ביערות, ברחובות וכו'. הרגשתי אז היתה של עוני ומחסור. אבל למרות שהרקע של כולנו היה דומה לא היה פשוט להתרגל לחיים משותפים. ההכשרה הכינה אותנו לחיים של עבודה ושיתוף בכל. היציאה להכשרה נעשתה בתאום עם ההנהגה הראשית.

בארץ

הגעתי יחד עם עוד מספר חברים שלנו, שעלו באופן בלתי ליגלי והם היו מאוד במתח. יוסף נדיל בא בתור סטודנט לטכניון, שרה ו. ז"ל, נחמה זינגר כתירות. הגענו לחיפה באוניה ששמה קודם. להעברת חיילים. היו כ-12 איש. הגענו תחילה לעין השופט (קבוץ אמריקאי) שם היו המדריכים שלנו לשעבר. הם ערכו לנו מסיבה יפה ולמחרת יצאנו לראשון לציון.

??? בראשון, כבר היו מספר חברים שלכם?

פנינה היו: רוחמה, חוה מחותן ומשה זלביץ. הכל היה לנו זר ומוזר, למרות שעמנואל גורדון, כשהיה בארה"ב (למד משהו שקשור בענף הלול), סיפר לנו קצת על קיבוץ ג'. המציאות תמיד שונה מהדימיון. באנו מצוידים היטב לאחר שקיבלנו רשימת דברים שעלינו להביא. קניתי בארה"ב מעיל ארוך, כאשר ביקשתי לקצר ולהכין לי את זה לנסיעה ל"פלסטיין" זה עשה עליהם רושם עצום. הגעתי עם המעיל הזה אבל לא אני לבשתי אותו...

הגעתי לקיבוץ עם מוטיבציה גבוהה, היינו כולנו אידיאליסטים. "עם כוכבים בעיניים"... אני קיבלתי את כל הקשיים כדבר שמוכן מאליו. היו חברים שהתרשמו קשה מהליכלוך, מהזבובים, עבורי הכל היה שייך לעניין, להרפתקה המיוחדת: השוטר שפגשנו בחיפה, החמור, הגמל, הסברס שגדלו בראשון. בלענו את כל הסיפורים ששמענו. הכל כמו בפקטים של ק.ק.ל.: "הם שר'ים ועובדים"...

אינני חושבת שקיבלנו הלם בפגישה שלנו עם המציאות. קראנו בזמנו על הרעב שסבלו החלוצים. כאשר אנחנו הגענו לא סבלנו מרעב. היה לחם לאכול, אם כי היה מוזר לראות שחותכים ביצה קשה לחצאים, או שצריך היה ללכת למזכירות לבקש כמה פרוטות לקנות כוס סודה במושב, לבקש בול לשלוח מכתב להורים. רבים מאתנו סבלו מבתי השימוש, ללא מושב, וכו'. לאלו שבאו עם ילדים (סילביה, חנה ש.) היה הרבה יותר קשה. גרתי עם צביה ז"ל (בידד'ו היה בגבולות) ואני זוכרת ששרנו הרבה וצחקנו. כולנו טילנו הרבה במיוחד לנגב, לגבולות. כל שבוע נסענו במשאית של הקיבוץ לאיזה שהוא מקום, לראות חלק זה או אחר של הארץ. רבים מהחברים הושיטו יד להקלטותנו. היו בינינו חברים, שטענו שלא מתיחסים יפה לאמריקאים. אני לא הרגשתי כך.

??? הלוי הגיע לראשון?

פנינה היינו עדיין בראשון. עבדתי בבתי ילדים. אני זוכרת הרבה ככי של ילדים. היו אז הקבוצות: "חרמש" ו"אילה", הילדים הסתובבו בחצר... הרבה דברים נראו לי מוזרים. למרות שבארה"ב קראתי הרבה על החינוך המשותף וחשבתי את עצמי למומחית... לא ראיתי את השוני בעין ביקורתית. ניסיתי ללמוד ולהבין. לאמהות היה יותר קשה כי הייתה נוקשות. קשה היה לקבל את המקלחת הקרה מתחת לברז, את השינה על קרש, את הסמכות העליונה של המטפלת וההתנגדות למעורבות של ההורים. בארה"ב הייתה גישה אחרת, ההאכלה נעשתה לפי דרישות הילד ולא בשעות קבועות. עבדתי אז כמחליפה בבתי הילדים ואני זוכרת את האוירה: "המטפלת אמרה", זה היה קדוש.

בינתיים, התחילו בהכנות לעליה לחצור. הלוי יצא עם הפלוגה הראשונה לכית האריזה בפרדס. בשארתי עם הילדים שבהם טיפלתי בראשון. אח"כ עליתי גם אני יחד עם הילדים לחצור. לא הייתה לי "שישיה" משלי. הייתי מחליפה של צביה. בפברואר 1948 נולד מיקי. כשיצאנו לפינוי לחולון הוא היה בן שלשה חודשים. התנאים בפינוי היו קשים. הילדים סבלו מדיזינטריה. שתי קבוצות ילדים גרו בחדר אחד. ישנתי בחדר סמוך מעבר למחיצה. היה קשה לראות את הילדים במצב הזה. כאשר הגענו לחולון הייתה הפצה מהאוויר. לפני שחזרנו הביתה היינו במחנה של קבוץ "בוכנוולד" בנחלת יהודה, זה היה עוד יותר גרוע. (עברנו לשם כי נגמר החופש הגדול וילדי חולון היו צריכים לחזור ללימודים בבית הספר בו השתכנו). מנחלת יהודה חזרנו לחצור. נולד הבן השני שלנו, יאיר ב-1949.

??? כמה זמן עבדת בבתי ילדים?

פנינה "הוצאתי" שלש קבוצות, כל קבוצה ארבע שנים. בקבוצה אחת הייתי אפילו גננת. אח"כ עבדתי בדיאטה. זה היה שינוי חשוב עבורי, לצאת מבתי הילדים ולעבוד עם חברים. לבסוף עברתי לעבוד בכל-בו, עד היום, שבע שנים.

??? ומה בקשר לפעילות בתחום התרבות?

פנינה אהבתי את חיי התרבות בקיבוץ, את החגים, ואהבתי לפעול בתחום הזה, הילתה לנו חבורת זמר, הכננו סקצ'ים לארועים שונים. שמחתי להשתתף בכל הארועים האלו. בכל המקומות שבהם עבדתי הייתי "לחוף" בזמן והיה קשה להשתחרר, אפילו לימים בודדים, לעסוק בעניני הפרטים.

??? ולסיכום : מעל לארבעים שנה בחצור ולקראת ארבעים השנים הבאות.

פנינה אחזור להתחלה: הגענו לקיבוץ עם תמונה מסוימת של חיי קיבוץ : שוויון, חיי חברה עשירים, מבחינה פוליטית - אחות עמים, אמונה באפשרות של חיים משותפים עם האוכלוסיה הערבית בארץ, תוך שכנות טובה. נראה לי שעשינו פחות מדי מבחינה פוליטית. כיום אצל הצעירים רואים עוד פחות מעורבות מאשר היה בדור שלנו. אני מאוד מאושרת שהבנים שלנו נשארו כאן בקיבוץ, הקימו משפחות יפות, שהם מאמינים בדרך זאת, כי בהחלט היו להם אפשרויות אחרות. מרגש אותי מאד לשמוע אותם מסבירים לאחרים את משמעות היותם כאן. אבל, יחד עם זה, יש לי חרדה לגבי ההמשך. אינני יודעת לאן יובילו השינויים המתחוללים בקרבנו. יש לי סיפוק אישי מהבנים והנכדים, אני גאה בהם, אבל אני חרדה מהמצב ההולך ומשתנה בארץ ובקיבוץ. אני מבינה שמוכרחים לחול שינויים. השאלה היא : האם נצליח לשמור על העקרונות שלנו, על הערכים שאנחנו מאמינים בהם ושלא נפסיד את העיקר, אני מרגישה שהגרעין היסודי באמונה שלנו הולך ונמוג, אולי אני טועה.

New York 1945

חיים טל

(היינץ בוכטל)

יליד ברלין, גרמניה 1918

הסבא של האבא שלי בא מוסטפֶלן (בגרמניה) לברלין לפני כ-150 שנה. בזמן ההוא היו הגברים מתחתנים בגיל מבוגר מאד - אחרי 40 - לאחר שהספיקו להרויח קצת כסף ונהגו להתחתן עם בחורות צעירות. אבי גם כן יליד ברלין; הוריו באו מהמבורג, והורי אמי מאיזור הריין. לאחר סיום לימודיה התיכונים נסעה אמה ללמוד בקולג' באנגליה וכאשר סיימה לימודיה שם עשו לה שידוך עם משפחת בוכטל. היה די מקובל אז לשלוח בנות לחו"ל להרחיב אפקים וללמוד שפות. אמה רצתה, שגם אנו נלמד שפות, לכן, בוסף למטפלת ולטבחית היתה לנו "מדמוזל" מצרפת וגם "מיס" מאנגליה, שהיו חלק מהמשפחה.

היינו 3 בנים ואני הצעיר ביניהם. ההורים שלי התחתנו ב-1912 כאשר אבי היה כבר כבן 40 ואמי רק בת 23. אבא היה מבוגר מדי לטפל בנו ואמא חלכה אותנו. לאבא היה עסק של תפירת מעילי נשים. הוא היה קונה בדים ומוטר אותם לחייטים, שתפרו את המעילים אצלם בבית. הוא היה חוזר הביתה מאוחר ולא היה לו פנאי עבורנו.

???

ספר עוד על משפחת אמך

חיים הם חיו בעיר בצפון מערב גרמניה, קרוב לגבול עם הולנד. היהודים שם היו סוחרי בקר וסוסיים. לאמא היו כ-70 בני דוד. האח הבוגר של סבא הגר בגיל 18 לארה"ב, התחתן שם והקים חברת כותנה. היתה לן הכתובת שלו וב-1935, בקשה ממנו לשלוח לנו אישור להגר לארה"ב עם הבטחת קיום. הוא נתן מאות אישורים כאלה בתנאי שיבואו אליו. הוא התחתן בגיל 70 עם אשה קטולית, גם היא מליוברית. הוא קווה שמישהו מבני משפחתו ימשיך בעסק שלו - אך לא מצא כזה.

???

מה היה הקשר של משפחות הורייך ליהדות?

חיים משפחת אבי השתייכה ל"רפורמיים" אבל לא הלכו לבית הכנסת, אפילו של הרפורמיים. בברלין גרנו בפרבר יוקרתי, בוילה. בית הכנסת הרפורמי היה רחוק מאתנו. כשהיינו בני 12 - 10 ברשמנו לשעורי דת רפורמיים ולמדנו קצת אצל רב רפורמי. גם בדורות הקודמים לא היו דתיים אבל הקפידו לא להתחתן עם לא יהודים. אמנם היו מקרים כאלו, אבל ראו את זה בעין לא יפה. היו אפילו מקרים מאוד קיצוניים וכן שהתחתן עם בוצריה נשלל ממנו חלקו ברכוש המשפחה. זה היה חמור כי הם היו בעלי רכוש רב. כך גם מצד משפחת אמי: התנגדו אפילו שיתחתנו עם "עוֹסט יודן" (יהודים שבאו ממזרח אירופה). הייתה אז הגירה גדולה מפולין ומרוסיה. היחסים איתם לא היו טובים, אבל זה היה עדיף על "גוי".

???

שתי המשפחות היו עשירות מאוד?

חיים לא מיליונרים. רק אלו שהיו באמריקה היו מיליונרים. המשפחה שלנו הייתה מסודרת. לא חסר דבר. רק ב-1931 היה משבר כלכלי בגרמניה וזה השפיע על העסק של אבא (קובפקציה). זה נמשך עד '38. אמא הייתה בעלת יוזמה והיא החליטה להשכיר חדרים בבית הגדול שלנו שהיו בו 13 חדרים. היו לה קשרים עם האוניברסיטה והיא השכירה חדרים לסטודנטים זרים (זה כלל ארוחות) והמחיר לא היה זול. הדיירים היו ממעמד גבוה.

??? מה הייתה השכלת הורריך ?

חיים אני חושב שלאבא לא הייתה השכלה גבוהה. אמא ידעה הרבה שפות, ידעה לשיר ולנגן בפסנתר. הייתה בעלת יוזמה ופיתחה קשרים טובים. מקצוע מסויים אחד לא היה לה. הורי הרבו לנסוע לאיטליה. אמא למדה איטלקית בנוסף לשליטתה בשפות: גרמנית, אנגלית וצרפתית. אנחנו נסענו עם אמא לים הצפוני ולהרים; ואבא היה בא לבקר אותנו. הכרנו אנשים מארצות שונות, התיידדנו, יצרנו אתם קשרים והם היו בני בית אצלנו. אני זוכר רבים מהם. אפילו התכתבתי עם חלק מהם, וגם מהארץ המשכתי להתכתב. היה אחד יפני, שבא ללמוד פסנתר. הוא חי אצלנו הרבה שנים. אחרי מלחמת העולם, כאשר הייתי בקיבוץ, והוא ביפן, כתבתי אליו.

??? מכל הקשרים האלו צמח אוסף הבולים שלך ?

חיים התחלתי באיסוף בולים בגיל 10. כמובן הקשרים הוסיפו. הדיירים הראשונים היו שני ילדים יהודיים מאוגנדה. הם גרו אצלנו עם המטפלת שלהם. הם ידעו רק הולנדית וסוהילית. באמצעות הדיירים שלנו למדתי גיאוגרפיה. היו לנו גם דיירים מפארגואי ומאיסלנד. הייתה גם זמרת, שאת קולה שמענו בכל הבית.

??? ומה עם אחריך?

חיים אחי הגדול נסע לארה"ב והתחיל לעבוד אצל הדוד. הדוד בתן לו 12 דולר לשבוע והוא ביקש אחרי חצי שנה 15 דולר. לכן עזב את העבודה אצל הדוד. אחי הבינוני היה בתנועת ה"קמרון" - וגם אני הצטרפתי.

האירגון הזה, "קמרון", דגל בכל העקרונות של תורת בורוכוב: על היהודים לחזור לחיי עבודה פרודוקטיבית. צריך להפוך את המבנה הכלכלי של העם. לא ללכת למסחר וכו'. רעיונות אלו שיכנעו אותנו. האירגון היה חופשי. היו דעות שונות, וויכוחים רבים, הסיסמא הייתה: "לשנות את הפירמידה". לכן לא גמר אחי את הלימודים והלך לעבוד במסגרת רכב. הוא עבד כמתלמד, כעין שוליה במפעל של פורד. התשלום היה במוך מאוד.

ב-1934 למדתי במגמה הריאלית. זה היה כבר בזמנו של היטלר. הפסקתי את הלימודים והלכתי ללמוד מקצוע. רציתי ללמוד כימיה אבל לא התקבלתי. הלכתי למפעל של אופטיקה. חתמתי על חוזה לארבע שנים. התחלתי בעבודה ב-1934 וב-1937 אמרו לי שהם עובדים בשביל הצבא וליהודי אסור לעבוד שם. הם נתנו לי תעודה שגרמתי את ארבע שנות הלימוד בשלוש שנים. אמרו לי שאני יכול ללכת לעבוד במפעל יותר קטן וכך עשיתי. במקום החדש היה עוד יהודי אחד. התיחסו אלינו יפה. עבדתי שם עד דצמבר 1938. גם ביום של "ליל הברדלח" עבדתי במפעל הזה. באפריל 1938 מכרנו את הבית שלנו וההורים עברו לגור אצל הסבים (לא בברלין) ואני נשארתי בברלין אצל חבר שלי (תנועת ה"קמרון" התפרקה ב-1934 והצטרפנו ל"נורקלוזיטה").

??? מי היו ה"נורקלוזיטה"?

חיים זאת תנועה שצמחה מתוך תנועת ה"קמרון". ב-1934 חל בתנועה פילוג אידיאולוגי. הפלג הגדול נקרא "נורקלוזיטה" והם הושפעו ממרטין בובר, מהחסידיים; היו להם סניפים בכל גרמניה, בערים בעלות אוכלוסייה של יהודים. (המנהיג שלהם היה מנחם גרסון, שאח"כ היה מנהל סמינר הקבוצים בארנים). בקמרון טענו שיהודים צריכים ללמוד מקצוע וללכת לחקלאות. הם לא היו ציוניים. ה"נורקלוזיטה" דוקא היו ציוניים ורצו לעלות ארצה. (כל ותיקי "הזרוע" היו מהתנועה הזו).

??? ספר קצת על בית הספר.

חיים בבית הספר היסודי היו, אולי, 10% יהודים אבל החברים שלי לא היו יהודים. הם היו גרמנים נוצריים. חלק מהתלמידים היהודיים באו מבתיים דתיים, אורטודוקסיים וזה לא היה לפי רוחי. נמשכתי יותר לנוצרים. היו לי חברים טובים מאוד בנייהם.

בתיכון שלי לא היו נאצים. יש לי תמונה של כל חברי המחזור מ-1934, ורק אחד מופיע בתלבושת של הנוער ההיטלראי. בכל אופן, בתיכון לא היו לי קשיים כיהודי. אני הייתי במגמה הריאלית ושם כמעט ולא היו יהודים. הייתה עוד בעיה בקשר לקשרים שלי עם בערים יהודיים. רובם באו ממשפחות עשירות מאוד, בנקאים וכו'. כשהיו עורכים ימי הולדת בבתיים שלהם כל ילדי הכיתה היו מוזמנים. זה היה עושר מוגזם וראוותני מאוד. היו להם מגרשי טניס, אגם פרטי, פאר לא רגיל. לי זה היה מאוד לא נעים. הם עשו הכל בכדי להראות עד כמה הם עשירים.

??? מה אתה זוכר כנער מהתקופה הזאת בגרמניה עד 39 - 38. הייתה פניקה, היה פחד, היה כעס???

חיים ב-1933 נבחר היטלר כקצנלר באופן רשמי, עוד ב-1932 כשהיינו בטיול עשינו תעמולה לטובת הסוציאליסטים. השמאל הרדיקאלי, המבוגרים, היו מבוהלים. פיטרו רבים מעבודתם, בעיקר אלו שעבדו במשרות ממשלתיות. היהודים שעסקו במסחר המשיכו בכך. הצעירים לא כל כך הרגישו בזה.

??? אתה לא זוכר נעורים של פחד, חרדה מהנאצים, בבית, ברחוב?

חיים "ורקלויטה" היינו מוגבלים. אחרי 1937 היינו צריכים להודיע בטופס מראש, על מה נדבר ואיזה שירים נשיר, מי אחראי, באיזה מקום נפגשים ובאיזו שעה. שלושה חודשים לאחר שנסעתי לאמריקה גמרו עם התנועה. איבני בזכר בחויות קשות במיוחד, אבל המצב השפיע על ההחלטות שלנו לגבי העתיד. אחי הבכור בסע לארה"ב. אחר כך גם אחי השני. ההורים חשבו על עזיבת גרמניה אבל המצב הכלכלי בארה"ב היה קשה. אבי לא ידע אנגלית, אמי בסעה לבקר את הבנים בארה"ב ב-1937. היא סיפרה שהם בקושי מסתדרים ולא יוכלו לפרנס את ההורים. הם רצו שאני אותר על העליה לישראל ואסע אתם לאמריקה כי לי היה מקצוע. ואמנם ביוני 1938 הסכמתי ובדצמבר 1938 קיבלתי ויזה. ההורים קיבלו ויזה רק ב-1941. שילמנו הון תועפות עבור הכרטיסים באוניה פוטוגזית. בכנסו לאוניה אלפים, כאשר היא מיועדת רק לכמה מאות. (הם בסעו ברכבת סגורה דרך צרפת, ספרד לליסבון). הגיעו לבנו יורק בדיוק לחתונה של אחי ולחתונה שלי באוקטובר 1941.

??? ושוב בענין בית הספר :

חיים החינוך בבית הספר היה לאומי-ימיני, אבל לא באצי. אפשר להגיד - אנטי-נאצי. (אחי, שביקר שם אחר-כך סיפר לי, שבבית הספר הזה תלויה על הקיר רשימה של כל אלו שהשתתפו בניסיון לרצוח את היטלר (16 ביולי 1944). כל אלו שהשתתפו בניסיון הזה היו קצינים גבוהים. הניסיון, כידוע, לא הצליח ובבית הספר הזה במצא פלקט גדול של התלמידים, לשעבר, שהשתתפו בפעולה זו). ב-1934 הוחלף המנהל ונתמנה מנהל באצי. בין המורים לא היה אף נאצי אחד. בעבודה לא הרגשתי את השפעת הנאצים. כמובן, ידענו מהעתונות והרדיו על כל מה שנעשה. זה הפריע לנו ולכן עזבנו את גרמניה. החבר שגרתי אצלו הוא ומשפחתו הושמדו. בשארית רק הבת ותיא "התחנה" (בהתכתבות, על מנת לקבל ויזה) עם מישהו בדרום אפריקה. היא היחידה שנשארה בחיים. החבר שלי יכול היה להנצל, אבל הוא לא רצה להשאיר את התורים.

באיצות הברית

חיים ב-1940 הגעתי לבנו יורק לעבודה במפעל של אופטיקה. בהיותי בברלין כתבתי לחברת "קודאק" ברוצ'סטר נהם הודיעו לי שהם יקבלו אותי לעבודה ברגע שאגיע. כשהגעתי התעכבתי בניו-יורק אצל האחים שלי. קיבלתי עבודה באופטיקה בניו יורק. המצב היה קשה. במשך שנה החלפתי ארבעה מקומות עבודה.

??? איך הגעת להשומר הצעיר בבואך לבנו-יורק?

חיים היה שם חבר שהגיע לפני לניו-יורק ב-1936. התכתבתי אתו. הוא היה אחד מעשרות החברים של "ורקלוויטה" שהגיעו לארה"ב, לרוב עם הוריהם. הם התארגנו בקבוצה ציונית חלוצית ואחרי כמה שנים של פעילות נכנסו חלק מהם להשומר הצעיר. כשה"ורקלוויטה" כמעט התחסלה, מצאתי הדרך להשומר הצעיר, כמו רבים אחרים.

נודע לי שיש להם כנס בוגרים בליברטי, בחוות ההכשרה, לקחתי את האופנים שלי ונסעתי דרך ההרים למדינת ניו-המפשייר ונשארתי שם כשבועים. בדרך חזרה בסעתי דרך ליברטי. זה טיול של כ-1200 מיל! !

??? וכל זה באופניים ? !

חיים באופנים. חזרתי לניו יורק. היה בידי המכתב מהחברה לאופטיקה ברוצ'סטר. כתבתי לקן השומר הצעיר שם. יפה היתה מזכירת הקן וכך הכרתי אותה. נסעתי לרוצ'סטר בטרמפים (הפעם לא באופנים) כי כסף לאוטובוסים לא היה לי. כשהגעתי לרוצ'סטר הסתדרתי טוב בעבודה, הרווחתי טוב והתחלתי להיות פעיל בקן המקומי. האנגלית שלי לא הייתה כל כך טובה, בכל זאת בחרו בי כמדריך קבוצה. ב-1941 כשההורים שלי הגיעו נסעתי לניו יורק להפגש אתם. באוקטובר 1941, התחנתני עם יפה והמשכנו לחיות ברוצ'סטר. בינתיים יצאה יפה להכשרה / בדצמבר 1941 פרצה המלחמה עם יפן. הייתי מרותק למקום עבודה. אי אפשר היה לגייס אותי כי עדיין לא הייתי אזרח. כשקיבלתי את האזרחות ב-1944 התנדבתי לצבא. חשבתי שזה המקום הכי טוב. בחי"ר היו תנאים קשים מאוד במלחמה באירופה. בצבא ישנים במיטות, אוכלים בחדר האוכל, בנוסף לזה אהבתי את הים.

אחרי הטירונות נשלחתי לעבוד במכשירים אופטיים בספינת תחזוקה של משחתת. שם לא היה מקום עבודה בשבילי באופטיקה אך הציבו אותי במסגריה ולאחר מכן שלחו אותי לקורס לקירור ועבדתי בזה. אניות תחזוקה כמו שלנו היו עוגנות מחוץ לנמלים ומטפלות בעיקר במשחתות. היינו כ-4 חדשים ליד פורטלנד, מיין. שכרתי שם חדר וגם יפה באה לחיות אתי. אח"כ עברנו לוירג'יניה, לבסיס הצי וגם לשם באה יפה. לאחר כחודש הפגלנו ל"נמל הפנינים" (שם גם פגשתי את שבתאי) לשהיה של 3 חדשים. משם הפגלנו ללייטה בפיליפינים - גם שם ל-3 חדשים. באניה שלי היו כ-800 חיילים שעסקו רק בתיקונים של משחתות. משם הפגלנו לאוקינאווה ל-3 חדשים. (שני המקומות האלה היו מקומות שהיו ידועים בגלל הקרבות הקשים שהתחוללו שם).

ב-1946 חזרתי לארה"ב לסן פרנסיסקו והשתחררתי לאחר כ-20 חודש בצבא.

??? איך התקבלת בצבא, גם בתור יהודי וגם בתור מי שמדבר אנגלית במבטא גרמני?

חיים במסגריה בה עבדתי היה רק עוד יהודי אחד. לא הרגשתי באיזה יחס מיוחד אלי בתור יהודי. אולי היו חיילים בודדים שהיו אנטישמיים.

אחרי השחרור חזרתי הביתה לבית של הקיבוץ בניו יורק, שבו יפה טיפלה בתינוקות. (מ-1945 היו כבר שלשה תינוקות בבית). היו כבר כמה חברים שהגיעו ארצה ולקיבוץ. ישבנו בלילות וחשבנו איך להגיע ארצה. חיפשנו דרכים שונות. כתבתי לטכניון בחיפה לקבל אישור ללמוד שם כמשוחרר הצי האמריקאי. קיבלתי תשובה חיובית. מיד הוצאתי ויזה אבל מכיון שיפה הייתה בהריון החלטתי לחכות. בינתיים פג תוקפה של הויזה שלי וחיפשנו דרך לקבל ויזה גם עבור יפה. הכרתי את גדעון רפאל שהיה יחד אתי ב"קמרדון" בגרמניה. פניתי אליו, למשרדו בירושלים, וסידרו ויזה בשביל יפה (הוספנו מאה דולר עבור יוחנן). יפה הפליגה במאי 1947 ואני ביוני, עם ויזה יונית, נסענו ללא חפצים וירדנו בחיפה. איש מהמוסד לעליה ב' טיפל בעליה שלנו. מחיפה בסעתי ישר לקיבוץ ג' בראשון לציון.

בארץ :

??? איך עברו עליך הימים הראשונים בקיבוץ ?

חיים הגעתי לקבוץ. יפה ויוחנן היו כבר שם. התחלתי לעבוד בליטוש ברזים. כשעברנו לחצור המשכתי לעבוד 'באמן'.

במלחמת השחרור

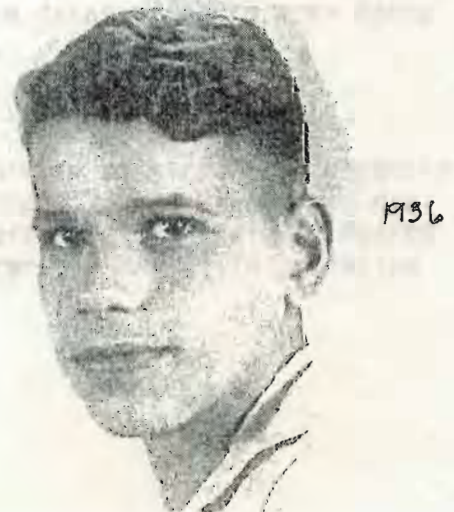
לאחר התפוגה הראשונה נדרש הקבוץ להרכיב כיתה מגויסת לפעילות צה"ל בדרום ואני צורפתי אליה כרובאי וכאלונקאי. בפלוגה שלנו היו 10 איש ופעלנו עם יחידות דומות מיישובי הדרום. הפעולה הראשונה היתה "לפנות" את הכפר מרר (לא רחוק מתל נוף) כי הוא שלט על הכביש. כשהחברה' שלנו הגיעו הכפר היה ריק - הם כולם ברחו ללבנה. בפעולה הזאת לא השתתפתי - שכבתי חולה בגדרה. לא רצייתי להשאר בגדרה ולכן קמתי והלכתי ברגל לחפש את הפלוגה שלנו.

הפעולה הבאה שלנו היתה פינוי ילדי קבוץ "ניצנים". אנחנו יצאנו מבאר טוביה ופגשנו את המטפלות והילדים באמצע הדרך. לקחנו את הילדים, העברנו אותם לאוטובוסים והם הועברו צפונה. ... משם הועברנו לכפר וורבורג בכדי למקש דרכים ולחכות להתקפה מצרית (או של הלגיון), אך הם לא באו. מכפר וורבורג עברנו לנגבה ושכבנו בבית ילדים. תפקידנו היה לבצע סיורי לילה בכפרי הסביבה. באותו הזמן ספג הקבוץ הפגזה חזקה שבה נהרג מפקד המקום. (הכפריים שנשארו לא הוו בעיה אך חששו שישתלטו כנופיות על הכפרים ואז יהיו לנו בעיות). לא נכנסנו לכפרים רק קיימנו תצפיות בכדי לדעת מה מתרחש שם.

כעבור כמה ימים השתתפנו בהתקפה על משטרת עיראק סואידן (בהתקפה הזאת נפצע ישראל גורן). השתתפו קבוצות מגויסות מ-4 קבוצים בדרום ואנו היינו צריכים להיות הפורצים. קבלנו מספר עולים חדשים כתגבורת וחלק מהם נהרגו בהתקפה. איבי ש. ואני קבלנו חומר נפץ שהיינו צריכים להצמיד לחומת המשטרה. המצרים גילו אותנו ולא הגענו לחומה. היינו על המדרון והם ירו עלינו במכונות יריה... אחרי זה הוחזרנו לחצור להתכונן לבאות - כי המצרים כבר התקדמו לאורך כביש החוף. באוקטובר הגדילו את הכיתה שלנו למחלקה ושוב גויסנו ונשלחנו למשלט בגבעה 113 (שם נהרג חברנו ג'יברי).

היה לי בן דוד בגברעם (במרחק של כ-10 ק"מ) וניצלתי את ההזדמנות לבקר אותו - ועברתי את המרחק הזה בהליכה.

כשהשתחררנו - חזרתי לחצור ועבדתי במספוא, בהשקיה. הייתה תקופה קשה. עבדנו בשעות לא רגילות. יפה הייתה לבד עם הילדים. כך זה נמשך עד 1953. אז גייסו אותי לעבודה בבית היציקה ועבדתי שם שש שנים. כשעבדתי בהרכבת חבניות נפצתי ביד ימין. ב-1960 נשלחתי לקורס להפעלת דוודי קיטור, ומאז אני עובד בתחזוקה בקיטור, קירור ומכבסה.

מלוינה ירון (משיח)

ילידת בולגריה 1918

משפחתו של אבי באה מיוגוסלביה. הם היו שייכים למשפחת פיאדה, אבי אף פעם לא התקבל ל"איגוד יהודי בולגריה השורשיים" ... למרות שהוא עצמו נולד בבולגריה אבל משפחתו באה מיוגוסלביה. אבי היה רפד, אח"כ התבסס והיתה לו חנות גדולה שבה מכר ריהוט לחדרי סלון, שינה וכו' - אני הצעירה במשפחה, בת הזקונים. היו לי ארבע אחיות ואח אחד. אחות אחת (שביקרה לא מזמן בארץ) היתה חברה במפלגה הקומוניסטית הבולגרית. היתה אז תקופה של פריחה במפלגה. היא עזבה את תנועת השוה"צ כמנהיגה של קבוצה גדולה של חברי "קיבוץ העלייה" שלה (קבוץ ג' בולגרי שאותה הדריכה). היא גם סחבה אתה את מרבית חברי הקבוצה שלי. יש לי הרגשה שאני לא הצטרפתי אליה כי זאת היתה הזדמנות עבורי להשתחרר קצת מהתלות בה כאחות בוגרת. היה גם טיפול תנועתי על מנת למנוע מאתנו הצטרפות לקומוניסטים. המדריכים "עבדו עלינו" שנשאר, אבל חברותי הצטרפו לקומוניסטים בכל זאת (אם כי אח"כ כמעט כולן הגיעו ארצה).

??? הבית שלכם היה דתי, מסורתי?

מלוינה בהשוואה ליהדות בולגריה, שלא היתה דתית במיוחד, המשפחה שלי היתה בהחלט דתית. אכלנו אמנם בשר חזיר, אבל אבא ביקש שלא נאכל את זה בצלחות שלנו, אלא בנפרד, ישר מהניר. אבא היה קם ל"סליחות" בארבע בבקר, היה תוקע בשופר, היה משגע אותנו. כאשר התחילו נשואי תערובת הורי היו מאד חרדים פן זה יקרה גם לנו.

??? איפה למדת ?

מלוינה אני מסופיה. בסופיה היה ביי"ס "תרבות" מעולה. למדנו את כל המקצועות הכלליים בבולגרית, ואת המקצועות העבריים בעברית: תנ"ך, לשון, דקדוק, היסטוריה. כולנו למדנו בביה"ס "תרבות". המנהל היה ישראלי, הרמה היתה גבוהה ושעות הלימוד היו מרובות מאד (עד 5,4 אח"צ). הרבה תלמידים היו עוזבים את ביה"ס הזה לאחר ארבע שנות לימוד ועוברים לבתי הספר הכלליים, כי לא היו מוכנים למאמץ כה רב. מי שסיים "ביי"ס "תרבות" ממש ידע עברית. כשהגעתי ארצה לא האמינו (לפי השפה) שאני עולה חדשה.

??? ספרי קצת על התנועה.

מלוינה בגיל 11 נכנס לתנועה רוב הכיתה שלי. כשהגעתי לגיל ביי"ס תיכון התחלתי בהדרגה (של קבוצת בנות). היו פעולות פעמיים בשבוע וגם בשבתות אך זה לא היה העיקר. בשבילנו הקן היה בית. כל ערב בגמר הלימודים היינו נפגשים עם החברים; שרנו, רקדנו, קיימנו ישיבות. הקן היה בתוך בית הספר העברי - הקציבו לנו שטח. היתה תקופה שגורשנו משם, כי הואשמו בקומוניזם. אז היינו נפגשים בגן העיר על ספסל - והיינו עוברים לביתם של חברים בכדי לקיים פעולות. עבדנו לפי תכנית פעולות של ההנהגה הראשית.

??? מתי עלית ארצה ?

מלוינה במאי 1939. באתי בעליה בלתי ליגלית. התחיל גל של גירוש יהודים בתינים זרים. לכן התחילו לטפל בעלית צעירים יהודים מבולגריה ארצה. אבי היה ציוני והיה מעורה בנעשה בקהילה היהודית. כך הוא צירף אותי ואת בת דודי לקבוצה שעלתה ארצה (כלומר לקבוצת הנערים שעמדו להיות מגורשים). היו עליות פרטיזניות פרי יוזמה פרטית של יהודים בולגרים.

??? ההורים לא חשבו על עליה ?

מלוינה אז לא חשבו. ואח"כ היה כבר מאוחר מדי. חמש שנים לפני זה קבלנו סרטיפיקט מהארץ שהאחים של אמא שלחו לנו. אח"כ הסתבר שאין תוקף לסרטיפיקטים האלו. וכך נפסק הטיפול בעניין. בינתיים כבר היו לי שם אחיות שנישאו והסתדרו במקום. אני הייתי בת תשע עשרה, והורי לא מנעו את עלייתי ארצה.

העליה

אני לא עלייתי ב"טייגר היל" כמו רוב הבולגרים בחצור. הספינה "רונדיצר" אורגנה על ידי אדם פרטי והיא הובילה גם חלוצים. זה היה במאי '39. מבולגריה היינו 5 שנורים, והיו גם חלוצים מהונגריה. בסה"כ היו כ-300 נוסעים. התנאים היו קשים מאד. יש'נו על אצטבאות. ההפלגה ארכה חודש ימים ללא תחנות ביניים! הספינה הייתה קטנה ורועועה והתנדנד על הגלים. אני הייתי חולה רוב הזמן. ירדנו מהספינה בחולות בחוף עזה. הכריטים האירו עלינו בפרוז'קטורים. נלקחנו כולנו לבית העולים בחיפה. (טרם הקימו מחנות הסגר למעפילים) שהינו שם כשבועיים בפיקוח בריטי בזמן שהתנהל משא ומתן עם הסוכנות. היה לי כבר משפחה גדולה בחיפה. אינני יודעת כיצד - אך כעבור יומיים הם הופיעו והוציאו אותי (ובת דודתי).

??? והלאה

מלוינה חמשתנו נשלחנו לנגבה שהיתה עדין בשלב של "חומה ומגדל". היה צפוף מאד. דברו פולנית. שהינו בנגבה כ-10 חדשים. בינתיים הגיעו חברי הגרעין שלי ועברנו לגן שמואל. שם היה לנו הרבה יותר מעניין. נפגשנו לא רק עם פולנים, גם ייקים וגם רוסים. הם ספרו זה לזה שאנו גויים - כי לא ידענו יידיש. זה הצחיק אותנו כי רובנו הגענו כבר עם ידיעות טובות בעברית. (אני בזכרת, שבזמן שהותנו בנגבה עברו אז בבניית משטרת עיראק סואידן וחברי נגבה פתחו שם מסעדה לפועלי הבנין והפקידו את העסק בידנינו, בנות הגרעין. בישלנו, נהלנו ובערב שבת היינו יושבות עם פועלי הבנין העירוניים ושרים אתם שירי שבת).

??? ובגן שמואל

מלוינה בגן שמואל עכדתי עם ילדים - הכשרה לזה לא היתה לי אך היה לי רצון לעבוד בחינוך והם שמחו מאד. עכדתי עם פעוטים. קודם כעוזרת למטפלת ואח"כ הייתי גם עצמאית. אהבתי מאד את העבודה הזאת. בגן שמואל היינו כ-10 חודש ומשם עברנו למעברות, ששם שהינו כ-4 חדשים. ההמשך היה בקבוץ ד' (יקום - לאחר מכן) ששכן אז בחדרה. לא כל כך מצאתי את מקומי בקבוץ זה ובנובמבר '42 בגלל ההתקשרות שלי עם ז'קו עברתי לראשון לציון - הוא אז היה כבר בבריגדה, אך עדין בארץ).

בראשון

התקבלתי יפה בקבוץ ג', הכרתי כבר את כל הבולגרים. כששמעו שיש לי כבר נסיון בעבודה עם ילדים הוכנסתי לעבודה עם ילדי "חרמשי", שאז היו פעוטים. התנאים היו קשים מאד, היה צפוף מאד. הבית שלנו היה "הצריף הירוק"; היו בו 4 חדרים והפרוזדור לידם. היו אז כ-15 ילדים. חדר אחד נמסר למשפחה אחת והם בודאי סבלו מהרעש. מה שהרשים אותי מאד, זאת המעורבות של כל הקיבוץ בחיי בית הילדים. כל אחד רצה לדעת מה נעשה בגן. חג בגן היה חג הקיבוץ: קבלת שבת, יום הולדת, כל ארוע. יש מי שהיה בפנים ומי שהציץ דרך החלונות. אהבתי את זה. אינני זוכרת את עבודתי כבלתי נעימה - למרות התנאים הקשים.

איך שהיינו עובדות ! כל יום ששי היינו שורפות את הפישפשים מהמיטות. לפעמים כשהיינו באות בלילה לכסות את הילדים היינו מוצאות פשפשים זוחלים עליהם ! ולא עזר כמה שנלחמנו בהם. עבדתי זמן מה עם הילדים הראשונים של הקיבוץ ואח"כ נשלחתי להשתלמות כגננת. אני מאוד התפלאתי שהוחלט לשלוח אותי אחרי זמן כ"כ קצר בקיבוץ. למדתי בסמינר הקיבוצים בת.א. שנה וחצי רצופה, ללא חופשים. נסענו הביתה רק אחת לששה שבועות (כך גם אמהות שהגיעו מקיבוצים בצפון). למדנו בשבתות, באינטנסיביות.

בא"י ג' התקשרתי מהר מאד עם חברי הקיבוץ. דוקא לא הבולגרים. אהבתי מאד את חברי הקיבוץ, אלו ששוחחתי אתם בבתי הילדים והורי הילדים, הורי קבוצת "חרמש". הידידים הקרובים לי ביותר בקיבוץ היו אלו שעבדתי אתם. רק אחרי שנים נוצרו קשרים עמוקים ביני לבין חברים בולגרים.
ז'קו היה עם הבריגדה בחו"ל עד מאי 1945. לי, כמוכן, היה קשה מאד. הוא, אמנם בקר בארץ אבל בד"כ חשב שלאלי וללובקה מגיע קודם כי להם היו ילדים.

בחצור

אני הגעתי לחצור לאחר שנוגה נולדה, בינואר 1948. עליתי ישר מבית היולדות. לקחו אותי במשוריין כי בדרך היו מדי פעם יורים. ישבתי בקבינה המשורינת עם נוגה בזרועותי, ז'קו ישב מאחור בליווי של ארבעה נוטרים. החלק הזה לא היה משוריין... רק נוגה, אני והנהג היינו מובטחים. הבאתי את נוגה לבית התינוקות ונכנסתי לגור עם חנה ש. ג'קו ויוסף נשארו עדיין בראשון לעבוד בנגריה.

??? איך הייתה נראית חצור באותם הימים?

מלוינה נחמד מאד ! ארמון לעומת ראשון. מה שהפריע זה היה החושך בחוץ. עדיין לא היה חשמל. לילה אחד הלכתי להיניק את נוגה ונפלתי לתוך בור של סיד כבוי : התבישתי לקרא לעזרה ואיכשהו יצאתי בכוחות עצמי. בסוף מאי 1948 - עם פלישת הצבא המצרי פונו הילדים. רק הגיעו הבחורים שנשארו בראשון לחצור וכבר צריך היה שוב להפרד. הייתה לי הרגשה איזומה. יצאנו מחצור מבלי לדעת אם נראה את הבחורים שוב. אמרו שהמצרים ע"י אשדוד, על ידנו - ז'קו עבד במרפאה בצריף למטה. הלכנו להפרד ממנו... כך יצאנו עם הילדים מחצור. עלינו על המשאית, הילדים שכבו על הרצפה ואנחנו היינו מספר קטן מאד של חברות.

??? ספרי קצת על הלילה הזה ועל הפנוי.

מלוינה עבורי זה היה סיפור קשה מאד. שוב להפרד מז'קו. שוב לנדוד. רק הגענו לחולון והרבה ילדים חלו : שלשולים, הקאות, מחלות מעיים. גם נוגה חלתה קשה מאד. (אני עבדתי אז עם קבוצת "אילה" - הייתי הגננת שלהם). תחילה דרשו שנוציא אותה מחולון. הוצאנו אותה לבית של עליזה חן בתל-אביב. הם העמידו לרשותנו חדר. מצבה היה קשה מאד. כל הלילה החזקתי אותה על הידים. רק כך הייתה נרדמת. אח"כ אשפזו אותה בהדסה ת.א. הרכה זמן היתה מאושפזת.

... כשנוגה יצאה מבית"ח כבר לא היינו בחולון, כבר היינו בנחלת יהודה. נוגה בקושי התאוששה. שנים אחרי זה, כאשר היתה רואה אשה בלבן היתה מתחילה לבכות. המחלה הזאת הטישה את כולנו. כל הילדים היו חולים, משלשלים, מקיאים. מה לא היינו עושים! מנקות, מחטאות, מקפידות מאד על הנקיון. הילדים בכל זאת חלו. נדבקו אחד מהשני, בעיקר הילדים הרכים. זה היה קשה מאד. מעולם לא הייתי במצב כה ירוד : ירדתי במשקל, נחלשתי ג'אד.

עזרה הביתה

בגמר המלחמה חזרנו לחצור והמשכתי לעבוד עם קבי "אילה" למעלה ב"בית הסוכנות". בצד אחד היה הגן שלי, ובצד השני הקבוצה של רחל ש. (שישיה). לרשותנו, 25 ילדים, עמדו רק שני חדרים וחדר כניסה. היו מיטות מתקפלות בחדר הכניסה ששימש גם למשחקים וגם כחדר אוכל. גם בחדרים היו מיטות שהתקפלו כלפי הקיר ובלילות היינו מורידים אותן לשינה. באותה תקופה קלטנו משפחה עם ילדה והיה ברור, שלא נוותר על קליטה; לכן הוספנו עוד מיטה מתקפלת. עבדה איתי רחל ב., כמטפלת. שתינו עבדנו על חמשה עשר הילדים ועוד נותנות שעת עזרה בצהרים לקבוצה של רחל ש. לניקוי הבית וכו'.

שם גם עשיתי גן מעבר. לא היה לנו איפה ללמוד; בנו אז את בית הכיתות. הבית עוד לא היה גמור אבל היה חדר אחד כמעט גמור. בקיץ ובחורף היינו יורדים מבית הסוכנות לאותו חדר ללמוד בו. רהיטים לא היו לנו, ספסלים שמשו לנו לשולחנות ואספנו שרפרפים בחצר על מנת לשבת עליהם. אני זוכרת שהיה ביקור של מחלקת החינוך והם אמרו לי - "הקיבוץ לא יכול לספק לכם ריהוט?" אנחנו לא העלינו על הדעת שמותר לנו לדרוש "נוחיות". כיום אני חושבת שלא צדקנו אז... גם בימים ההם אפשר היה להשקיע קצת יותר להטבת תנאי העבודה. מה לעשות? בחרנו בסדר עדיפויות כזה. כאשר גמרו את הבית היינו כבר כיתה ב' והיה ויכוח מי צריך לעבור לבית החדש. הוחלט ש"חרמש" תכנס. הם היו הבוגרים, כיתה ג'. אנחנו עברנו שנה אתרי זה. באמת עברנו לבית חדש.

??? כמה שנים עבדת בחינוך?

מלוינה עבדתי עשרים ושלוש שנים בגן ובכיתות יסוד. המחזור האחרון שעבדתי בו היתה קבוצת "עופר". לפני שקיבלתי את עופר קבלתי שנת השתלמות (1963). עם סיום מחזור זה פרשתי ועברתי ללמד באולפן: עשר שנים, עשרים אולפנים - עד 1979.

??? אילו עולים היו באותה התקופה?

מלוינה התקופה היתה מענינת מאד. היו פרסים, טורקים, צרפתים ואמריקאים וב-73 היה הגל הראשון של העליה מברה"מ. נשארו בקבוץ מתוך הכיתות שלי: ג'ון, אידה, (לרי היה בכיתת בבי), פני אלעזר ועוד. אני מתיחסת בצורה חיובית מאד לתקופה ההיא. כל הצוות לא ראה את התפקיד שלנו רק בהקביית השפה. יש תלמידים שעד היום שולחים לי ברכה רה"ש ואף באים לביקור. אך היה קשה מאד ללמד 4 שעות רק עברית לתלמידים שלא ידעו בכלל את השפה. אז היינו "משתוללים" עם המחשות וכו'. כשהגיעו הרוסים העברנו לכיתה המתקדמת את התלמידים הטובים וקלטתי את העולים הרוסים. הם למדו בצורה פנטסטית! באותה התקופה היו מעט עולים והרבה "תיירים", ואפילו לא-יהודים. היה די קשה אתם מחוץ ללימודים: לעתים היה צריך להכנס אליהם בבקר בכדי להעיר אותם - אבל הם היו "fatigued" או "tired". לכן היה קשה לשמור על מסגרת ולקיים שיעור. הקבוץ לא התייחס לאולפניסטים יפה: "למה יושבים פה ולא שם בחדר האוכל?" או תלונות דומות.

??? עבדת קצת בהוראה באיזה קבוץ לעיר?

מלוינה לפני שיצאתי להשתלמות לשנה, בקשו ממני להחליף מורה בקיבוץ "זיקים" למספר חודשים. הסכמתי. אבל עם סיום עבודתי באולפן, נכנסתי לעבוד במתפרה. עד היום.

??? שלושים ושלוש שנים בחינוך ובהוראה זה לא מעט... אם כך ניגש לשאלה האחרונה חצור היום - חצור בעתיד... מה נראה באופק?

מלוינה אולי אספר לך סיפור קטן. כאשר לימדתי באולפן הילתי מספרת להם על הימים הראשונים בקיבוץ. אחת התלמידות היתה אמא של דבי קדם. והיא פתאום שואלת אותי: "היית רוצה שהקיבוץ יהיה כמו אז, באותה הרמה ובאותה צורת החיים כמו אז?"

היא כנראה הרגישה שאני מדברת מתוך געגועים ונוסטלגיה - עניתי לה מיד - לא! זאת היתה תקופה יפה, אבל עבר זמנה...

הקיבוץ היום שונה לגמרי. אולי זה לא אותו קיבוץ שרצינו בו, שחלמנו עליו. אני בטוחה שהוא עוד ישתנה - מי שיקבע את דמותו של הקיבוץ, הם אלו שיחיו בו. צריך כנראה להשלים עם זה.

אריה רוזנברג

יליד רומניה 1918

הסבים שלי הגיעו לבסרביה מאודיסה ואני נולדתי בבסרביה. חלק מהמשפחה בא מכיוון מערב דרך גרמניה וחלק באו מרוסיה. המשפחה מצד אמא היא משפחת שנקר, שהקימה את ביה"ח "לודזיה" בחולון.

העיירה שלנו אוכלסה ברובה ביהודים. מסביבנו היו כפרים של אכרים גויים ויהודי העיירה היו סוחרים אתם. גם בעלי המלאכה היהודיים התפרנסו מהאכרים. הפקידות היתה רומנית וקצת בילורוסית. היו בעיירה כ-10,000 יהודים. היו הרבה בתי כנסת, "חצרות", ובכל "חצר" היה בית כנסת אחד גדול והרבה "שטיבלאך": של אנשי חב"ד, של חייטים, של סנדלרים, של חסידים, של "מתנגדים" - ומה לא! בעיירה שלנו לא היו זרמים קיצוניים. שמרו, אמנם, על מסורת אך שררה גם סובלנות. במשפחה שלי הסבים היו דתיים אך ההורים שלי כבר לא שמרו כל כך על כל המצוות. בסוף לא שמרו אפילו על כשרות. היינו משפחה גדולה: 10 ילדים (אני השני). עד היום אנחנו שמונה אחים ואחיות (ברוסיה ובבסרביה).

??? המצב הכלכלי שלכם היה טוב?

אריה כל המשפחה עסקה במסחר. היו תקופות טובות ופחות טובות - לפי המצב הכלכלי במדינה. אבי היה צריך להרויח הרבה מאד בכדי לקיים משפחה גדולה כמו שלנו. לאבא היתה חנות גדולה לבדים. באו מכל הסביבה לקנות אצלו. אח"כ הורע המצב והוא נאלץ לוותר על החנות ולמכור את הסחורה ברחוב.

??? היתה פעילות ציונית בעירה, תנועות נוער?

אריה מבחינת פעילות יהודית-ציונית, זאת היתה עיירה מאד תוססת. היו כמעט כל תנועות נוער (פרט לבית"ר): השוה"צ, גורדוניה, פועלי ציון ועוד. השומר הצעיר היתה התנועה הגדולה ביותר, יותר גדולה מגורדוניה. בעירה שלנו היו מעל ל-400 חניכים. הקבוצה הבוגרת מנתה 50 איש. כל חיינו, מגיל עשר, התנהלו בתוך הקן. לכן המעורבות שלנו בקהילה היתה מועטת. הכל סביב התנועה. בגיל 18 - 17 כבר יצאנו להכשרה.

??? מה היה יחס הקהילה לתנועות החלוציות?

אריה עזרה לא קבלנו. המצב הכספי היה קשה. לא תמיד מצאנו מבנה בכדי לקיים שם את הפעולות שלנו, אם משום שלא רצו למכור לנו (כי החניכים היו הורסים את הבית) או משום שלא היה לנו במה לשלם - הקהילה לא עזרה אבל גם לא הפריעה. את הפעולות שלנו ניהלנו בחצרות בתי הכנסת או בכל מגרש פנוי. בעיקר היתה זאת פעילות עיונית, לפעמים גם טיולים. היו סמנריונים, למדו עברית ועוד.

??? מה עם בית הספר?

אריה בבית הספר היסודי למדתי בבי"ס כללי, לא יהודי. רוב התלמידים היו יהודים אך עפ"ר המורים היו רומנים. למדנו עברית ותנ"ך פעמיים בשבוע במסגרת למודי-דת. גם כאשר למדתי בתיכון היה בא פעם בשבוע מורה יהודי ללמד אותנו עברית, כמו שהילדים הלא יהודיים קבלו שעורי דת שלהם. למדתי עד הכיתה הששית בתיכון.

בהכשרה

בגמר לימודי התיכון ועד הגיוס לצבא (בגיל 21) נדרשו החברים לצאת להכשרה לקראת העליה. אני יצאתי ב-1936, הייתי אז בן 18. התנאים בהכשרה היו קשים מאד. היינו באיזו עיר במולדוביה. עבדנו בבתי חרושת אבל שכר העבודה היה כ"כ נמוך שבקושי יכולנו להתקיים. כל שלשה חודשים קבלנו כמה ימי חופש לנסוע הביתה וקצת להבריא... בלאסי היתה חוה של "החלוצי". וכאשר הקבוצה של השוב"צ (שהיו אח"כ חברי קבוץ רוחמה) עזבו את החוה עברנו אנחנו לשם. גם שם היתה לנו בעיה: את מי להאכיל קודם את הפרות או את החברים? היות שמזון לא היה גם הפרות נראו כמו החברים. התוכחו הרבה אם לקנות לחם או סובין ובינתים כולם רעבו והפרות הפסיקו לתת חלב. ההכשרה ביאסי היתה על אדמת בית הקברות, כלומר על רזרבת הקרקע שהיתה להם. זה היה מרחק של רבע שעה הליכה מבית הקברות. היינו קוצרים את החציר בין הקברים. לעתים גם הבאנו את הסוסים בלילות ללחך שם עשב.

במשך שלשת השנים שהינו בהכשרה (עד 1939) נעשה המשטר פשיסטי וההכשרה פוזרה. התאספנו שוב, בשמות אחרים, ויצרנו גופי עליה. התרכזנו בבוקרשט ובערים מרכזיות אחרות על מנת להיות מוכנים לעליה ברגע שזה יתאפשר. זו היתה עליה בלתי ליגלית. היו מתאספים למספר ימים בבתי מלון ומשם עולים לאוניה. במאי 1939, עלינו לאוניה "קולורדו". היינו כ-30 איש, כולם חלוצים מפולניה ורומניה. הספינה היתה קטנה - ספינת טיולים מימי הצארים. בתפשונו ע"י הבריטים לפני שהפקנו לרדת לחוף והוכנסנו למחנה מעצר ב"חוף שמן" שליד חיפה, שהינו שם כשבועים. זה היה ביוני 1939 - 3 חודשים לפני פרוץ המלחמה העולמית השנייה.

כאשר שוחררנו בפגשנו עם קבוצת החברים שקדמה לנו וקבלנו את המחנה של "שער העמקים" במגדיאל. זה היה מחנה עם תנאים היגיינים איזמים. זה היה בתחילת המלחמה ולא היתה עבודה בחקלאות. היינו קבוצה של כ-120 איש. התקיימנו מהתמיכה הכספית שקבלנו מהמרכז החקלאי, למעשי - דמי אבטלה. כשהתחילו לסלול את כביש לרמתיים קבלנו שם עבודה. יותר מאוחר עברנו למחנה בקרית חיים ומצב העבודה השתפר. (שכחתי - במגדיאל הקמתי גן ירק, כ-5 דונם. נעזרתי במדריכה שהיתה באה אלינו פעמיים בשבוע, והיה לי קצת נסיון בחקלאות למזמן הכשרתי ביאסי). עבדנו בנמל חיפה בסבלות ועבודות אחרות. עבדנו בכפר מסריק וגם בבחי"ר "נעמן"... מבחינה מספרית לא היינו קבוץ גדול, כ-200 חברים. התאחדנו עם קבוץ שמיר (גם הם רומנים) לאחר שהם נפרדו מהפולנים (שהלכו לנגבה) ומהגרמנים (שהלכו להזורע) וחשבו שהטוב ביותר הוא להתאחד עם רומנים. המחנה הזמני שלנו לפני העליה על הקרקע היה בסביבות רמת-יוחנן.

ב-1944 עלה קבוץ שמיר על הקרקע בברגיאט. היה יום גשם סוער. ישבנו בקבוץ עמיר ולא היתה דרך להגיע למקום. העמסנו את הכל על כמה עגלות ובעזרת הטרקטור של עמיר התחלנו לעלות. לא היו בעיות עם הבריטים וערבים היו מעטים בסביבת - והיה גשם שוטף. התקיים טכס וביום אחד הקמנו חומה, גדר וצריף חדר האוכל. בתקופה הראשונה עסקנו בעיקר בסיקול והכשרת הקרקע. חשבנו שעם גמר הכשרת הקרקע "נגמר העניין" - אך לא היה לזה סוף בגלל טיב השטח הוולקני-הררי, וקשה היה לבנות על זק התשתית של משק. רק ב-48 קבלנו אדמות במישור. אני עבדתי כל הזמן בגן הירק. עבדתי כשנתים במרכז קניות כסמינר הקבוצים בתל אביב ובאותה התקופה התקשרתי עם חוה. היינו יחד בשמיר כשנה ואח"כ עברנו לחצור (ב-1957).

בחצור

הייתי שלש עשרה שנה בהתישבות בשמיר בנוסף לכל אותן שנים שהייתי עם החברים האלו לפני העליה. היה קשה מאד להנתק מכל מה שהכרתי ומכל מה שהשקעתי. בשמיר הייתי מעורה מאד נפשית וחברתית ובמשך הרבה זמן לאחר בואי לחצור כשהייתי אומר "אצלנו" - התכוונתי לשמיר. אינני בטוח שישנם הבדלים מהותיים בין הקבוצים. יש הבדל בהרכב האנושי, וזה בודאי קובע.

??? ולא היו דברים שהרגיזו אותך או הביכו אותך במיוחד בחצור?

אריה היה, וזה בעיקר בהצהרות שהצהירו בקשר ל"אל-תעשה". היו הכרזות בוקשות יותר מאשר בשמיר אך למעשה הדברים לא הוגשמו. היה פער גדול בין הדיבור והמעשה. בשמיר היה יותר ליברליזם והיתה התאמה בין העמדות שנקטו לבין המעשים היום יומיים. עשו מה שאמרו, גם הרמה התרבותית בשמיר היתה גבוהה יותר מזו בחצור של אותם הימים. שמיר היתה מרוחקת ממרכז הארץ לכן השתדלו מאד ליצור תרבות מקומית על רמה מתקבלת על הדעת. התפתחו מערכות תרבותיות עצמיות. המצב בחצור, בתחום זה כמו גם בתחומים אחרים, השתנה במשך הזמן. אבל לי היה קשה. עד אשר לאט לאט התנתקתי משמיר, זה ערך כעשר שנים.

בינתיים גדלו בשמיר חברים מבני הקבוץ נכך גם בחצור והנוף השונה קובע מאד באופיו של הקבוץ. אך מעבר לזה של הרכב אנושי שונה, ונוף שונה אני אינני רואה. הבדלים מיוחדים או איכות אחרת של קבוץ.

מהתחלה עבדתי בשלחין - בהשקיה, בריכוז הענף מספר שנים ורק אחר כך התחלתי לעבוד בהדברה. כל ההכשרה המקצועית היתה ממספר קורסים עוד מימי שהותי בשמיר.

??? ספר משהו על היחסים שלך עם הצעירים בענף

אריה הבעיות לא היו של צעירים-מבוגרים. זה היה תלוי במזג שלי. עד היום אני יכול להמשיך לעבוד עם ה"צעירים", למרות העובדה שהם לא רוצים לשמוע. לא היתה לי הרגשה שהם רוצים שאני אפסיק כבר לעבוד בענף. היו כאלה שאמרו כך - אך הם עזבו את הענף ואני עוד עובד בו. לגבי העברת הנסיון שלי לצעיר יותר - אין בעיה: יש קורס של 3 חדשים בחורף ואח"כ עובדים עם המדריכים בשטח.

??? אם לא נשווה בין שני הקבוצים, כחבר די ותיק בחצור - מה דעתך על הקבוץ היום?

אריה אני אינני מסתכל על הקבוץ (על כל קבוץ) היום. באותה התלהבות שהסתכלתי על זה קודם. יש הרבה בעיות וספיקות. ובכל זאת, לו התחלתי היום מחדש הייתי בוחר באותה הדרך. כמובן המציאות בד"כ לא התאימה לחלוטם. בענין זה אין מה לעשות. בקשר לחצור היום - ההרכב האנושי מאד מגוון, ורבים החברים שלא התחנכו בתנועה וזה בודאי משפיע. יחד עם זה חלו כמה שנויים לטובה, כמו למשל בתחום התרבותי. כבר קצת פחות חובבני, יותר רציני, למשל הערב האחרון של יצירה עצמית. היו שירים שגם המילים וגם הלחנים היו על רמה. צריך להתרגל לרעיון שהשליטה על הנעשה בקבוץ עובר לאט לאט לידי הצעירים. הגענו למצב שאנחנו (המבוגרים יותר) יכולים הרבה לדבר, אבל יקבעו את הדרך אלו שעושים. בד"כ לא אוהבים "עצה געבערס" (נותני עצות). אם אתה מתנתק מהעבודה, השפעתך יורדת. אין מה לעשות, כל אחד מאתנו יש לו כבר צרור הבעיות משלו והיכולת פוחתת. יש לך רעיונות, אבל זה לא מספיק.

בסופו של דבר הבצוע עובר לצעירים. והם עושים את זה טוב בכל התחומים וכבר ציינתי את המופעים התרבותיים וכו'. הקבוץ גדל, התרחב, וכל אחד תקוע במקום שלו ובבעיות שלו. החברה מורכבת מאד, לא הומוגנית כמו שהיתה פעם. ישנם כאלו שהצטרפו לקבוץ מתוך דחף אידיאי. זה לא בדיוק מה שרצינו, אבל אי אפשר להגיד שזה מתדרדר. כי כל פעם יש איזה שהוא ניצוץ שמעורר את החברה. גם בעבר לא הכל היה חלק, והיו עזיבות רבות, אבל היתה איזו שהיא יחודיות. לפעמים אתה שואל את עצמך, "לאן זה מוביל?". יחד עם זה בימי מצוקה, בימים שיש לך צורך בעזרה, אתה חש שיש על מי לסמוך.

ה'שמיר'
ה'ר

- 28 -

ראיין ה: לזה אלה
צוק: ה'ן ק'מיל
נפ'ס'ה: ית' אכה'

כל היינו
צ'לים
ו'פים...

שטרני - ד'אור פה כ'סונ
1942

ג'ונ'ה - ז'ונ'ה ה'א'ג'ל'ה 1934

י'פ'ו'ג' -
ה'ק'ו'ז'ג'
כ'ז'ר' -
ק'א'ר'
ה' - 1942
ה'ר'א'ג'ו'ן

י'ט'ר'א'ל -
א'ל'ר'א'ל'ה ו'ז'א'ו' 2232
1936

ח'ו'ס' - 32 פ'א'מ'ל'ק'ו'א'
1944

א'ר'י'ה - ד'ק'ו'א'ר'יק 1938